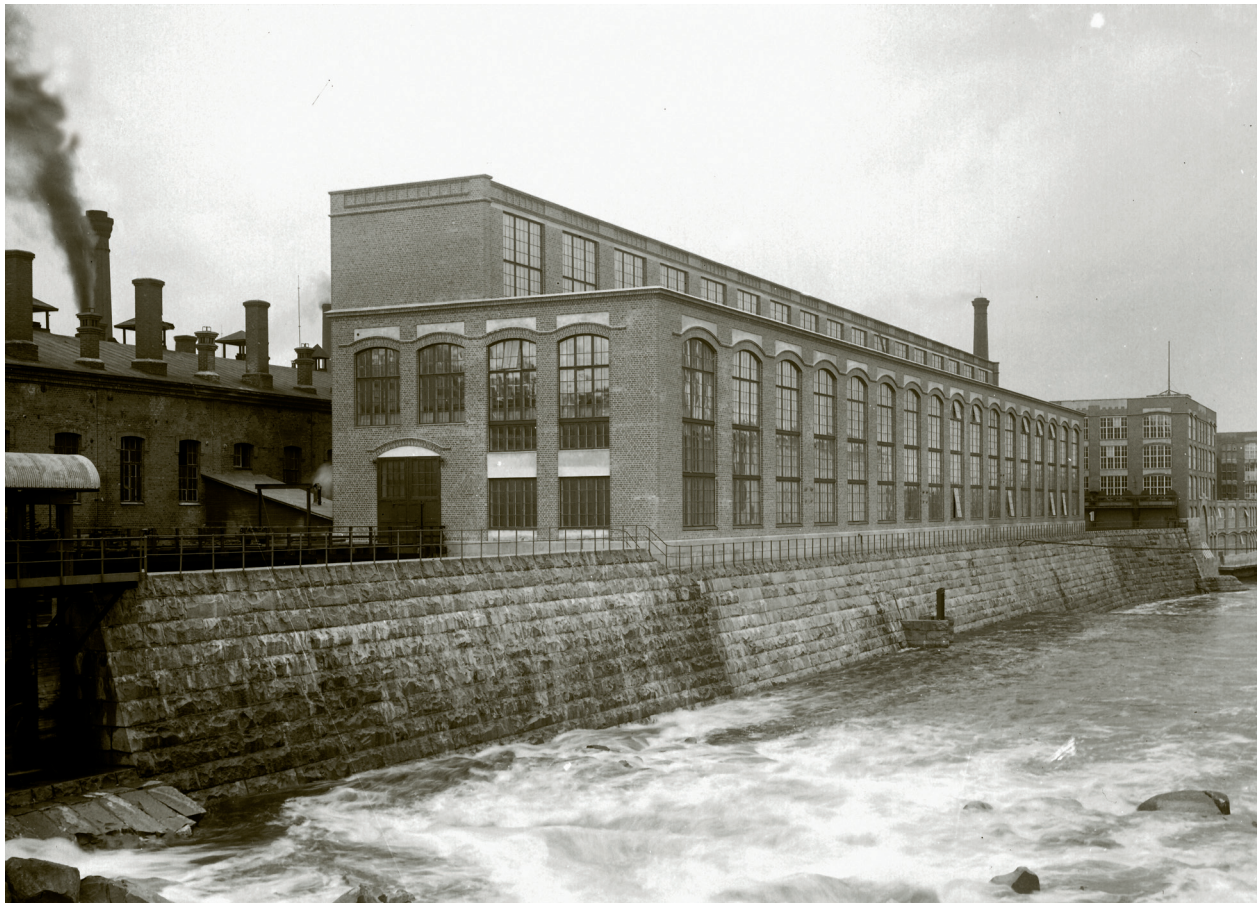

Tampere

Museokeskus Vapriikki Rakennushistoriaselvitys Yhteenvedo

Anna Lyyra-Seppänen
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö 2012

1 JOHDANTO		2
2 TAMMERKOSKEN TEOLLISUUSMAISEMAA		3
Koskivoima käyttöön		3
Alaverstas vai konepaja?		4
Rakennusten numerointi		4
Piha-alueet		5
Julkisivujen kertomaa		6
3 TAMPELLAN KONEPAJAN VAIHEET		9
Suuryritys syntyy	1844-1861	9
Monipuolinen tuotanto	1861-1910	11
Nousua ja laskua	1910-1939	12
Sota-aika konepajalla	1939-1945	13
Sotakorvaustuotanto	1945-1952	15
Konepaja kansainvälistyy	1952-1970	16
Metalliteollisuuden muutos	1970-1990	17
Tampellan perintö	1990-2000	18
Tehdasalueen uusi aika	2000-luku	19
4 VAPRIIKIN RAKENNUSOSAT		20
W1 Koneistushalli		20
W5 Pääaula ja kellari		21
W13 Keskimmäinen koneistushalli kellari		23
W16 ja W17 Alaverstas		25
102a Välivarasto ja kellari		28
103 Verstaan lisärakennus / Konepajan ruokala		30
106 Metallilaboratorio		32
108 Valimon kellari		35
110 Valimon siipirakennus		36
5 KIINTEISTÖN KULTTUURIHISTORIAALLISET ARVOT		38
Ympäristöarvot		38
Historialliset arvot		38
Rakennushistorialliset arvot		39
6 LÄHDEAINEISTO		40
Liitteet:	Pohjapiirustukset 2011	
	Asemakartat 1898, 1916, 1936, 1980-luku	

1 JOHDANTO

Museokeskus Vapriikki on toiminut entisessä Tampellan tehdaskiinteistössä 1990-luvun puolivälistä lähtien. Ympäristö on kulttuurihistoriallisilta arvoiltaan monipuolinen. Alaverstaan konepajahallit kosken äärellä ovat keskeinen osa Tammerkosken kansallismaisemaa, ja koko Tampellan alue on kokenut muodonmuutoksen suljetusta tehdasmaailmasta elinvoimaiseksi kaupunginosaksi – asutuksen, yritystoiminnan ja julkisten tilojen vuoropuheluksi. Itse Vapriikin kiinteistössä on läsnä teollisen rakentamisen perintöä useilta eri aikakausilta.

Museotoiminta keskellä teollisuusperinnön maamerkkiä korostaa rakennetun ympäristön merkitystä yhteisön muistin ylläpitäjänä ja identiteetin vahvistajana. Pirkanmaalaiset juuret ovat vahvasti Tammerkosken rannassa ja varhain alkaneessa teollisuustoiminnassa. Museokeskus Vapriikin kiinteistö kantaa mukanaan monenlaisia arvoja yhteiskunnan rakentumisen matkan varrelta. Se viestii metalliteollisuuden astumisesta raudanjalostuksesta laaja-alaiseen konepajatuotantoon, pitkäikäisen suuryrityksen merkityksestä Suomen taloushistoriassa, konepajateollisuuden tuotanto- ja työolojen kehityksestä sekä viimeiseksi teollisuuden rakennemuutoksesta ja vanhojen tehdasalueiden asemasta nykykaupunkikuvassa.

Kulttuuriperinnön sitomiseksi osaksi päivittäistä museotoimintaa on tarpeen selvittää Vapriikin rakennushistoriaa ja siihen liittyviä merkityksiä. Rakennushistoriaselvityksen tavoitteena on vastata tiedontarpeeseen museokeskuksen menneisyydestä. Tämä yhteenveto on tarkoitettu opastusten ja asiakaspalvelun pohjamateriaaliksi, näyttelyjen ja tapahtumien ideointiin sekä tiedonlähteeksi museotyön tueksi. Yhteenvetoraportissa Vapriikin rakennushistoriaa käsitellään muutaman, selkeästi hahmottuvan rakennusosan ja julkisivujen kautta.

Inventoinnin sisätilakohtaiset tulokset on tallennettu Tampereen museoiden Siiri-tietokantaan, sijaintiin Kulttuuriympäristö > Rakennetun ympäristön kohde > Museokeskus Vapriikki. Siiri-tietojen yksityiskohtainen, nykyiseen tilajakoon perustuva raportti on saatavissa Kulttuuriympäristöyksiköstä.

Museokeskus Vapriikin rakennushistoriaselvitys toteutettiin marraskuusta 2011 tammikuuhun 2012. Työstä vastasi tutkija, FM Anna Lyyra-Seppänen ja sen ohjauksesta rakennustutkijat Hannele Kuitunen ja Miinu Mäkelä. Yhteenvetoraportin nykyvalokuvat ovat Anna Lyyra-Seppäsen jollei muuta mainita. Arkistovalokuvat ovat Vapriikin kuva-arkistosta ja löytyvät Siiri-tietokannasta. Piirustuskopiot ovat Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkistosta.

2 TAMMERKOSKEN TEOLLISUUSMAISEMAA

Koskivoima käyttöön

Tammerkoski Näsijärven ja Pyhäjärven välissä on vuosisatoja ollut seutukunnan keskeinen paikka. Kosken rannoille kehittyi asutusta, ja siitä kalastettiin. Varhaisimmat kosken voimaa hyödyntäneet laitokset olivat keskiajalta lähtien kylien yhteisesti omistamia myllyjä.

Tammerkosken vesivoima ja vuonna 1799 perustetun Tampereen kaupungin vapaakaupunkiasema houkuttelivat manufaktuurien ja teollisuuslaitosten perustajia kosken rannoille. Käsityöläisten, kuten värjärien ja nahkurien pajoista kasvoi monen tulevan tehtaan alku. Ensimmäiset teolliset laitokset olivat tiilitehtaita ja myöhemmin paperitehdas. Vapaakaupunkioikeudet tarkoittivat raaka-aineiden ja koneiden tullivapaata tuontia sekä elinkeinovapautta ilman ammattikuntapakkoa. Tammerkosken itärantaa edut eivät koskeneet, sillä alue kuului Messukylän pitäjään vuoteen 1877 asti, jolloin Kyttälä liitettiin Tampereen kaupunkiin.

Kosken kahlitseminen muutti kehittyvän tehdaskokonaisuuden maisemaa. Tampereen masuunia varten erotettiin uoma Tammerkoskesta. Käyttökoneisiin vesi ohjattiin puisia kanavia eli vesiruuhi pitkin. Tammerkosken sulut rakennettiin vuonna 1886. Tehtaan toiminta kärsi ajoittain vesipulasta ja Tammerkosken virtauksen epätasaisuudesta. Tämän johdosta yhtiö otti 1880-luvulla höyrykoneen käyttöön lisävoimanlähteeksi. Höyrykattilahuoneita oli useita. Vasta 1950-luvulla ikääntyneet kattilalaitokset korvattiin keskitetyllä höyryvoimalaitoksella. Höyrykeskus on edelleen pystyssä Tampellan alueen koillisosassa.

Vuonna 1893 koskenniskalle valmistui neulapato. Rakennuttajina olivat Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö ja Finlaysonin puuvillatehdas yhdessä. Vuosisadan vaihteessa konepajan käytössä oli neljä vesiturbiinia: kaksi puuhiomon kohdalla nykyisen turbiinialtaan kohdalla ja kaksi pohjoisempana, pajarakennuksen rannassa. Vuosisadan vaihteessa vesiturbiinien määrä nousi yhdeksään.

Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö alkoi kokeilla sähkön käyttöä valaistukseen ja koneisiin vuonna 1885. Vanha kaasuhuone pellavatehtaan ja konepajan välissä muutettiin sähköhuoneeksi vuonna 1891. Koko tehtaaseen asennettiin sprinklerit vuoteen 1894 mennessä.

Porin rata valmistui 1895, ja siitä avattiin pistoraide Tampellaan 1899. Ratayhteys mahdollisti yhtiön ryhtymisen veturituotantoon. Tehdasalueen sisällä kuljetukset hoituivat aluksi kapearaiteisia kiskoja pitkin, hevosilla tai miesvoimin. 1950-luvulta lähtien kuljetukset siirtyivät trukkien tehtäviksi.

Satakunnan silta valmistui vuosisadan lopussa ja otettiin käyttöön lokakuussa 1900. Sitä ennen paikalla oli ollut vuonna 1858 rakennettu puinen Pikkusilta, joka kulki Konsulinsaaren kautta. Viimeisin mullistus koskenrannassa oli uusiin siltaratkaisuihin liittyvä Tammerkosken patotyömaa, jota Vapriikin kohdalla tehtiin syksyllä 2010.

Alaverstas vai konepaja?

Museokeskus Vapriikin osoite on Alaverstaanraitti 5. Alkuperäisesti alaverstas tarkoitti ainoastaan konepajan vuosina 1916 ja 1927 koskenrantaan, turbiinikanavan päälle valmistunutta pitkää koneistushallia. Kyseessä oli konepajan laajennusosa, jota kutsuttiin paikoin myös kevytkoneistushalliksi. Arkistovalokuvien selityksissä ja kirjallisuudessa käytetään alaverstaasta myös nimeä alatyöpaja. Ruotsista väännetty montteeraushalli (*montering – asennus*) esiintyy sekin vanhemmissa teksteissä.

Sittemmin alaverstaaksi tai alatyöpajaksi on kutsuttu koko koskensuuntaista konepajan rakennuskantaa – pois lukien entinen puuhiomon rakennus – eli nykyisiä päänäyttelyn, aulan ja kokoelmayksikön tiloja. Vastaavasti koskeen nähden poikkisuuntaan rakennetut osat, kulttuuriympäristöyksikkö, verstaas ja amanuenssisiiipi sekä entisen valimon tilat on tunnettu ylätöppajana.

Tampellan rakennushistoriaa koskevissa selvityksissä on vanhimpia konepajan osia, kuten nykyistä pääaulaa (rakennusosa W5), kutsuttu mekaaniseksi verstaaksi (esim. Mahlamäki & Leinonen 1990). Tämä nimi lienee poimittu piirustuksista ja on tuskin ollut käytössä tehtaalla, sillä ruotsin *mekaniska verkstad* merkitsee suomeksi yksinkertaisesti konepajaa.

Tampellan konepajalla on kirjallisuudessa ja muussa materiaalissa tarkoitettu yleensä yhtiön koko metallituotantoa ja sen rakennuksia. On syytä kuitenkin muistaa, että konepajan kokonaisuuteen sisältyivät sekä raudan jalostukseen keskittynyt masuuni (tehtaan alkuvaiheessa), valukappaleita valmistanut valimo että varsinainen konepaja, jossa tehtiin koneenosien työstöä ja asennusta.

Yhtiön sisäisessä viestinnässä konepajan tehdasalueista myöhemmin myös nimiä Kantakone ja Messukone kuvaamaan konepajan Kanta-Tampellan osaa ja Messukylän osastoa.

Rakennusten numerointi

Tehdasalueen rakennukset nimettiin teollisuusperinteen mukaisesti kirjaimin ja numeroin. Periaatteena oli erotella rakennusryhmät tuotannonalan mukaan. Pellavatehtaan rakennukset merkittiin kirjaimella L (*linen*), konepajan rakennukset W (*werkstad*), asuinrakennukset B (*bostad*), varastorakennukset M (*magasin*) ja ulkorakennukset U (*utehus*). Numeron jälkeinen juokseva numero viittasi rakentamisjärjestykseen. Esimerkiksi rakennusosat W5 ja W16.

1950-luvulta lähtien konepajan tehdasrakennuksista alettiin käyttää kolminumeroista tunnusta, joka jossain määrin seurasi rakentamisjärjestystä. Esimerkiksi rakennusosat 102a ja 110. Myöhemmin osastoista käytettiin myös kirjaintunnuksia, esimerkiksi alaverstaan koneistushalli oli B-osasto ja veturihalli E-osasto.

Piha-alueet

Konepajatoiminnan aikana tehdasalueella oli omanlaisensa rakenne. Pitkää pääkatua (nykyinen Alaverstaanraitti) reunustivat useat melko umpinaiset pihat. Rakennukset sijaitsivat nykyistä tiiviimmin, ja eri tuotannon osille kehittyi omat pihapiirinsä. Kuljetusväylät, puhelin ja sähkölinjat rytmittivät maisemaa. Pitkälle 1900-lukua tehdasalueen yleisilme oli melko sekainen, kun erilaisia tarvikkeita, kuljetusvälineitä ja irtaimistoa lojui katujen ja rakennusten nurkilla. Tavaroita myös varastoitiin paljon ulkokatoksiin.

Nykyisellään museokeskuksen piha käsittää kolme aluetta: 1. Alaverstaanraitilta pääsisäänkäynnille johdettava Veturiaukio on ilmeeltään hyvin aukea ja avoin ilman tehdasalueen salaperäisyyttä. 2. Kuva-arkiston sisäänkäynnin edusta taas on pienimittakaavaisempi ja kodikas. Sen vierestä etelän puolelta Vapriikki rajoittuu voimakkaasti terrassoituun oikeustalon takapihaan, jossa jossain määrin on säilynyt tehdasaikainen vilkkaan liikenteen ja kuljetusten ympäristö. 3. Museokeskuksen pohjoispuoli on avointa pihaa, joka painottuu pysäköintiin ja huoltoliikenteeseen. Piha-alue rajoittuu Tammerkosken yläsuvantoon ja sen yhteydessä kallion kupeessa on aidattu Aleksandra Siltasen puisto. Museokeskuksen kulmalta avautuu näkymä Tampellan asuinalueen pohjoiseen osaan, jossa tiili- ja lasipinnat vuorottelevat ja parvekkeet ovat keskeisessä asemassa.

Vapriikin pihatilaa on lisäksi kosken puolella, missä turbiinialtaan kohdalle on rakennettu avoin terassi. Terassilta avautuu vaikuttava ja monipuolinen näkymä Tammerkoskelle. Samassa panoraamassa ovat metalli- ja tekstiiliteollisuuden monumentit, voimalarakenteita, sähkölaitos, eri-ikäistä tiilipintaa, historialliset piiput ja tornit sekä uusimpana lisäyksenä moderni asuintalo. Pimeällä maisema saa toisen ulottuvuuden kun valoisat sisänäkömät paljastavat toimisto- ja liiketiloja entisten tehdassalien sijaan.

Näkymä pohjoisesta pääkatua pitkin kohti kelloporttia, vuosisadan alusta. Oikealla konepajaan kuuluneet malliverstas ja varasto, valimo ja korkeampi konttorisiipi.

Tehdasalue pohjoisesta 1950-luvun puolivälissä.

ALEKSANDRA SILTASEN PUISTO

Aleksandra Siltasen puisto sijaitsee museokeskuksen pohjoispuolella koskenrannan ja kallion tuntumassa. 1990-luvun lopussa rakennettu puisto on nimetty Tampellassa työskennelleen kutojan ja kirjurin Aleksandra Siltasen mukaan. Puiston alla on konepajatoiminnan edeltäjän, Tampereen masuunin jäänteitä. Taiteilija Juice Leskinen istutti puistoon viimeisinä aikoinaan omenapuun keväällä 2006. Puiston rannassa on myös muistolaatta Suomen ilmavoimien ensimmäisen kuolonuhreja vaatineen onnettomuuden muistoksi vuonna 1918.

Tampereen kaupungin edustus-Chryslerin vastaanotto 2011.
KUVA REETA TERVAKANGAS

Konepajan pihapiiri 1991.
KUVA ILPO PEUHKURI

Näkymä Tampellan asuinalueelle Turpiininkatua pitkin.
Oikealla vanha veturihalli ja päässä Tampellan piippu.
KUVAT MIINU MÄKELÄ

Vapriikin takapihaa. Etualalla museokeskuksen saneerauksessa rakennettu uloskäynti johtaa puretun valimorakennuksen alaiseen kellariin (rakennus 108).

Vapriikin eteläpuoleista pihaa rajaa vuonna 1936 rakennettu Bertel Strömmerin suunnittelema pellavatehtaan valkaisuosasto.

Turbiinialtaan terassin avajaiset 2010.
KUVA ANTTI LIUTTUNEN

Julkisivujen kertomaa

Museokeskuksen julkisivut kertovat rakennuskokonaisuuden eri kausista. Mukana on pala vanhan mekaanisen verstaan perinteistä tehdasjulkisivua 1800-luvulta, laaja uudemman teollisuusestetiikan osuus kosken suuntaan 1910- ja 1920-luvulta, 1940-luvun laajennusosien tuomaa ilmettä sekä sotienjälkeisen ajan modernia tehdasrakentamista. Lopuksi näitä täydentävät museokeskuksen saneerausvaiheessa tehdyt ratkaisut.

Seuraavassa on kuvattu näiden vaiheiden tunnusomaisia piirteitä ja eritelty niiden esiintymistä museokeskuksen julkisivuissa.

Yleisesti tehdasrakentamiselle ovat ominaisia selkeät muotokappaleet, voimakas toistuvuus sekä ulko- ja sisätilan mutkaton liittyminen toisiinsa.

A. 1800-luvun teollisuusrakentamisen piirteitä

Kantava tiilirunko, jossa itsenäiset ikkunat
Ruutuikkunat, holvatut ovi- ja ikkuna-aukot
Basilikamainen muoto, kattolyhdyt.
Yksinkertaista koristeellisuutta
mm. räystäsmuurauksissa ja sisäänkäynneissä.

Sisätiloissa:

valurautapilarit, teräksiset kattoristikot, holvatut välipohjat.

Museokeskuksen sisäänkäynnillä kohtaavat eri-ikäiset tiilipinnat. Vasemmalla ja keskellä 1800-luvun lopun konepajaa, oikealla 1940-luvun lisärakennus.

Museokeskuksen takajulkisivua valimon kohdalta Vasemmalta alkaen saneerauksenaikaista tiilimurausta, pala 1800-luvun seinää ja 1920-luvun ikkunaseinä.

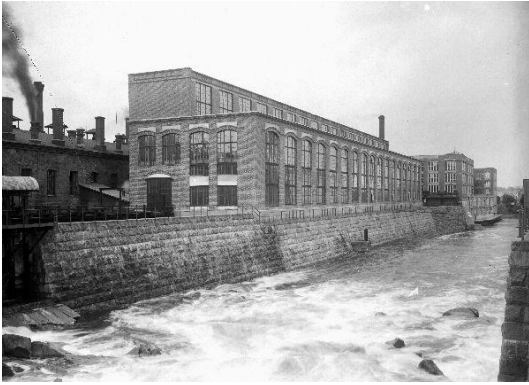
- PÄÄAULAN (W5) JULKISIVU VETURIAUKKIOLLE
- KAPPALE VANHAA JULKISIVUA (110) POHJOISELLE PIHALLE

B. 1910- ja 1920-luvun teollisuusrakentamisen piirteitä

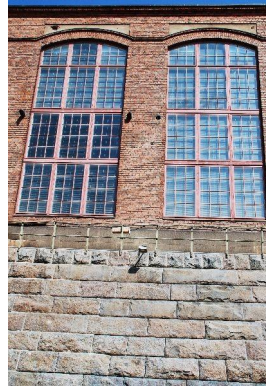
Betonirunko, jossa tiilivuoraus.
Suuripiirteisyys, voimakkaan korkeat ja pitkät rakennusmassat.
Kookkaat ikkunapinnat, valoisuus.
Riisuttu koristeellisuus, plastiset koristeaiheet.

Sisätiloissa: voimakkaat palkistot, sulavalinjaisuus.

- ALAVERSTAAN (W16 & W17) JA ENTISEN PUUHIOMON (106) JULKISIVUT KOSKELLE
- KONSERVOINTISIIVEN (W1) PIHAJULKISIVU

Alaverstaan voimakas koskijulkisivu on alkuperäisessä asussaan. Kuva 1920-luvulta.

Yksityiskohta., 2010.
KUVA ANTTI LIUTTUNEN

C. sotienjälkeisen ajan teollisuusrakentamisen piirteitä

Matala, vaakalinjainen suorakulmaisuus.
Pelkistetyt ikkunamuodot, myös lasitiiltä.
Yksinkertaiset katto- ja piippurakenteet.
Tiilimuuraus.

Sisätiloissa:

Betonin valujälki näkyvissä, neliömäiset huonetilat.

- SIIPIRAKENNUKSEN (103) JULKISIVU VETURIAUKIOLLE
- KUVA-ARKISTON (106) JULKISIVU VETURIAUKIOLLE JA ALAVERSTAANRAITILLE
- VÄLIVARASTON (102a) PÄÄTY POHJOISEEN

Kuva-arkiston 1960-luvulla saneerattu rakennusosa sulautuu vanhempaan tiilipintaan ja ympäröiviin muotoihin.

Etelähallin eteläpuolella on uusittu muurauspinta purettujen piharakennusten kohdalta. Yläkerroksen ikkunanauha on 1960-luvun teollisuusarkkitehtuuria.

D. 1990-luvun saneerausrakentamisen piirteitä

Vanhan tiilipinnan jatkaminen uudella.
Eleettömät sisäänkäynnit.
Vanhojen rakenteiden ja yksityiskohtien hyödyntäminen.

Sisätiloissa:

1990-luvun julkisen rakentamisen materiaaleja.

- VANHAN VALIMOSIIVEN (110) UUELLEEN MUURATUT JULKISIVUT ALAVERSTAANRAITILLE JA POHJOISEEN
- KUVA-ARKISTON (106) ETELÄSIVUN UUELLEEN MUURAUS
- SISÄÄNVEDETTY PÄÄSISÄÄNKÄYNTI (W5)

Vapriikin takapihan julkisivussa materiaalit ja kattomuodot vaihtelevat.
Kuva Aleksandra Siltasen puistosta.

Siipirakennuksen päädyssä on uutta muurausta.
Ulko-ovi 1940-luvulta

3 TAMPELLAN KONEPAJAN VAIHEET

Tampellan konepajalla on alusta lähtien ollut keskeinen asema Tampereen metalliteollisuuden kehityksessä. Se oli pitkään ainoa metalliteollisuuden suuryritys kaupungissa. Yhdessä Lokomon ja Valmetin kanssa Tampellan konepaja teki Tampereesta Suomen raskaan metalliteollisuuden keskuksen aina teollisuuden rakennemuutokseen asti 1980-luvulla. Tamrockin kautta konepajan historia on myös menestyksekkäs esimerkki perinteisen teollisuudenalan kansainvälistymisestä.

Suuryritys syntyy

1844-1861

Tammerkosken itärannalla käynnistyi teollinen toiminta vuonna 1844, kun Tampereen masuuni perustettiin. Masuunin rakennustyöt olivat alkaneet jo 1843. Yhtiömiehinä olivat laamanni Nils Johan Idman, senaattori Carl August Ramsay ja vuorimestari Gustaf Idestam. Masuuni rakennettiin Idmanin omistamille Hatanpään kartanon maille, joilla ennestään sijaittivat kartanon mylly ja saha. Teollisuustoiminnan käynnistymistä edesauttoi Suomen suuriruhtinaskunnan valtiojohdon tuki raudanjalostukselle ja kaivostoiminnalle.

Masuunissa jalostettiin Hämeenkyrön Viljakkalasta, Haverin kaivoksesta tuotettua rautamalmia. Valmis takkirauta myytiin etupäässä Pietariin. Masuunin kylkeen rakennettiin myös valimo, kankirautapaja, naulapaja ja nippuvasara. Masuunissa oli 1840-luvun lopulla 60 työntekijää.

Masuunin toiminta osoittautui heikosti kannattavaksi. Seinäjoen ruukin omistaja Gustaf August Wasastjerna osti Tampereen masuunin 50 000 hopearuplalla vuonna 1856 ja perusti sen rinnalle konepajan. *Tammerfors Mekaniska Werkstad - Tampereen konepaja* sai toimintaoikeudet toukokuussa 1857. Tiilinen, kaksikerroksinen tehdasrakennus valmistui vuonna 1859. Lisäksi Wasastjerna lunasti masuunin viereisen sahan ja vuokrasi maa-alueet 50 vuodeksi. Konepajan johtajaksi palkattiin englantilainen Joseph Dillworth, hänen jälkeensä ruotsalainen Anders Johan Lundahl ja hänen jälkeensä saksalaissyntyinen Hermann Kauffmann vuoteen 1880 asti. Tampereen konepajan tuotanto oli kolmannes koko Suomen konepajoista, joita 1860-luvulla oli kaikkiaan viitisentoista.

Samaan aikaan varatuomari Adolf Törngren oli perustanut viereiselle tontille pellavatehtaan, *Tampereen pellavakehräämön*, josta tuli tärkeä asiakas konepajalle. Wasastjernan konepajaa kutsuttiinkin aluksi pellavatehtaan konepajaksi. Pellavateollisuus oli kasvavan suomalaisen tekstiiliteollisuuden uusi tuotannonala, joka hyödynsi kotimaista raaka-ainetta. Pellavatehtaan viisikerroksinen tiilirakennuksen suunnitteli Georg Theodor Chietwitz, ja tuotanto alkoi täydellä teholla vuoden 1859 alussa.

Näkymä pellavatehtaan katolta pohjoiseen 1896. Edessä pellavatehtaan rakennukset.

Tehdasalue Satakunnansillalta 1900-luvun alussa.
KUVA LAURENT

GUSTAF AUGUST WASASTJERNA

Gustaf August Wasastjerna (1823-1905) syntyi Seinäjoella ruukinpatruuna Gustaf Adolf Wasastjernan poikana. Gustaf August opiskeli raudanvalmistusta Ruotsin Falunissa, ja ryhtyi ruukinomistajaksi isänsä kuoltua 1849. Toimialaan kuului muun muassa Suomen ainoa ruutitehdas. 1800-luvun puolivälissä Wasastjerna keskittyi raudanvalmistukseen. Hankkiessaan Tampereen konepajan Wasastjernan suunnitelmissa oli ennen kaikkea höyrykoneiden ja -laivojen valmistaminen. Wasastjerna toimi Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Osakeyhtiön toimitusjohtajana 1864-1866. Hän muutti tthaan painopisteen masuunista konepajateollisuuteen.

Seinäjoella Wasastjerna piti Östermyran kartanoa ja ruukkia. Östermyra toimi mallitilana ja suuntautui ensimmäisten joukossa viljanviljelystä maitotilaksi. Katovuodet 1860-luvulla romahduttivat suurtilan tuotot. Samaan aikaan yritystoiminta Tampereella joutui vaikeuksiin. Gustaf August Wasastjerna teki konkurssin 1869. Myöhemmin Östermyran tila myytiin ja on sittemmin tunnettu Törnävän kartanona, jonka nykyisin omistaa Seinäjoen kaupunki. Wasastjerna piti loppuelämänsä Ala-Kärjen tilaa Peräseinäjoella.

ADOLF TÖRNGREN

Turkulaissyntyinen Adolf Törngren (1824-1895) toimi aktiivisesti tekstiili- ja metalliteollisuudessa sekä lasiteollisuuden kehittäjänä. Uransa alussa varatuomari Törngren toimi notaarina Turun hovioikeudessa. Törngren peri isältään, arkkiaatri Agapetus Törngreniltä, huomattavan omaisuuden, muun muassa Vesilahden Laukon kartanon ja Nokian kartanon Pirkkalassa sekä Urjalan Nuutajärven kartanon ja siihen kuuluvan lasitehtaan. Törngren uudisti Nuutajärven lasitehdasta ja aloitti ensimmäisenä Suomessa puristelasin valmistamisen. Törngren oli rahoittamassa myös Jokioisten verkatehtaan siirtoa Tampereelle, mistä sai alkunsa Tampereen verkatehdas 1856.

Tampereen pellavatehtaalle Törngren sai toimiluvan heinäkuussa 1856. Ensimmäinen Törngrenin ostama teollisuustontti oli Tammerkosken alajuoksulta, myöhemmän Tako Oy:n paikalta, mutta valituksen takia Törngren anoi siirtoa kosken itäpuolelle, jonne perusti laitoksensa. Pellavakehräämön tuotanto ja rakennukset mitoitettiin uskaliaasti. Odotettua heikompi kotimaisen raaka-aineen saanti ja katovuosien tyrehdyttämä kysyntä ajoivat pellavatehtaan vaikeuksiin. Adolf Törngrenin konkurssi vuonna 1866 oli Suomen suurin. Vararikon jälkeen Törngren asettui Helsinkiin pitämään välitysliikettä. Hän tarttui jälleen teollisuustoimintaan 1870-luvun lopulla Tampereen Asfaltti- ja Kattohuopatehtaan (Tako Oy) perustajana, mutta luopui yhtiöstä. Viimeiset vuotensa Adolf Törngren vietti Pirkkalassa Haapaniemen tilalla.

Naapuruksina toimivilla tehtailla oli yhteistyötä mutta myös yhteisiä kannattavuusongelmia. Niiden ratkaisuksi Tampereen konepaja ja pellavakehräämö yhdistyivät vuonna 1861, ja yritys alkoi toimia nimellä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Osake-Yhtiö (Tammerfors Linne- och Jern Manufaktur Aktiebolag). Yritys oli rautateiden jälkeen Suomen suurin. Perustava yhtiökokous pidettiin 4. maaliskuuta 1861. Yhtiön tunnettuna perustamisaikana on kuitenkin pidetty vuotta 1856, jolloin pellavatehdas perustettiin ja konepaja sai tuulta alleen uuden omistajan myötä. Myöhemmin koko yhtiön kutsumanimeksi vakiintui Tampella.

Yhtiön tuotanto painottui aluksi pellavatehtaaseen, joka oli alallaan ainoa varsinainen teollisuusyritys Suomessa. Nouseva teollistuminen ja muun muassa maatalouden uudistukset ja alkava rautatierakentaminen synnyttivät vähitellen myös konepajalle vakiintunutta kysyntää ja uusia tuoteryhmiä. Yhtiön toiminta oli kuitenkin vaakalaudalla heikon taloudenpidon ja epäonnistuneen osakeannin jälkeen. Omistajat Wasastjerna ja Törngren tekivät henkilökohtaiset konkurssit. Yrityksen jatkajaksi nousi osakkeenomistaja, pastori ja teollisuusmies Alfred Kihlman.

Suomen teollistumisen eteneminen merkitsi kasvua konepajan tuotannolle. Kihlmanin aikana rakennuskanta uudistettiin ja kosken rantaan rakennettiin muun muassa uusi konepaja ja valimo.

ALFRED KIHLMAN

Alfred Kihlman (1825-1904) oli kotoisin Vaasasta. Opiskeltuaan teologiaa Kihlman ryhtyi papin uralle ja myöhemmin opettajaksi Pietarsaareen. Kihlman kiinnostui teollisuustoiminnasta ja lähti mukaan Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiöön kahden osakkeen omistajana. Kun velkaista yhtiötä pelastettiin vararikolta, Kihlman nimettiin uudistetun johtokunnan puheenjohtajaksi vuosiksi 1866-1903. Helsinkiin muuttanut teologian tohtori oli päivätyössä Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon rehtorina. Kihlman oli myös perustamassa Kansallis-Osake-Pankkia ja toimi valtiopäiväedustajana. Kihlmanin päätöksiä olivat muun muassa Tampellan veturituotannon aloittaminen sekä puuhiomon perustaminen Tammerkosken rannalle ja myöhemmin Inkeröisten puuhiomon osto yhtiölle.

Monipuolinen tuotanto

1861-1910

Konepajassa valmistettiin koneiden osia, laivanpotkureita, höyrykoneita, turbiineja ja puuhiomakoneita. Yhtiön omalla telakalla tehtiin höyrylaivoja vuoteen 1910 saakka. Sarjan aloittanut Ahti vuonna 1858 oli Näsijärven ensimmäinen. Tampellan osakkaat perustivat myös puuhiomon vuonna 1871. Uusi menestystuote oli vuonna 1874 tuotantoon otettu nopeakäyntinen Francis –turbiini. Puunjalostuksen ja voimaloiden turbiineista tulikin konepajan johtavia tuotteita. Vuosisadan lopulla konepaja työllisti 100-150 ihmistä.

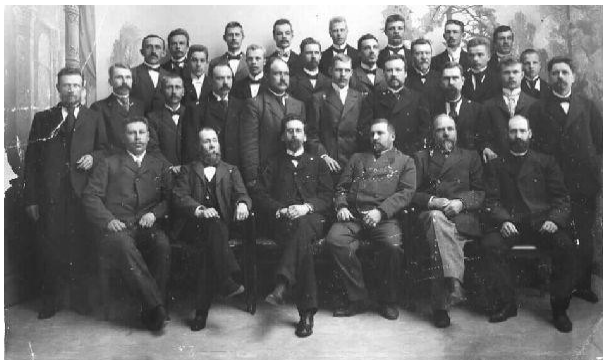
Kaksi Francis-kaksoisturbiinia vuonna 1951. Kuva on ilmeisesti nykyisen kokoelmavaraston tilasta (W1), taustalla kaarioviukot vanhaan konehalliin (W5).

FRANCIS-TURBIINI

Francis-turbiini oli vesiturbiinien varhaisempi malli, jonka tuotanto Tampellan konepajalla alkoi vuonna 1871. Francis-turbiinin kehitti yhdysvaltalainen hydraulikko James Bienco Francis. Francis-turbiinissa vesi kulkee juoksupyörän ulkokehältä sisäänpäin ja poistuu pyörän keskeltä. Malli soveltuu parhaiten vähintään keskisuurille putouskorkeuksille. Suomessa Francis-turbiini on yleinen turbiinimalli etenkin vanhemmissa vesivoimalaitoksissa. Museokeskuksen aulan yläpuolelle on ripustettu Francis-turbiinin juoksupyörä.

Pellavatehtaalla koettiin vuonna 1893 tuhoisa tulipalo, jonka seurauksena konepaja joutui järjestämään työttömille pellavatehtaalaisille työtä.

Valtion suurtilaus vetureista vuonna 1898 aloitti uuden tuotannonhaaran. Yhtiön veturinvalmistus keskitettiin pääkadun itäpuolelle, mutta tuotantoa varten tarvittiin investointeja ja laajennuksia myös konepajan puolella. Vuosisadan loppu olikin uudisrakennusten aikaa kosken rannassa.

Konepajan insinöörit, työnjohtajat ja virkailijat 1901.
KUVA NIELS RASMUSSEN

Vuonna 1898 rakennettu veturitalli (edessä) pääkadun toisella puolella on säilynyt.

Nousua ja laskua

1910-1939

Konepaja astui uuteen aikakauteen vuonna 1910, kun vienti Venäjän markkinoille alkoi. Ensimmäiset vientituotteet olivat puuhiomakoneita. Ensimmäinen maailmansota nosti yhtiön tilauskantaa ennätyksellisesti. Viimeistään silloin konepajan tuotanto oli kasvanut pellavatehdasta suuremmaksi. Työssä tehtiin ylimääräisiä vuoroja, ja muun muassa konepajan höyryvasarat uusittiin. Konepajan johtajana toimi vuosina 1913-1918 Robert Lavonius. Korkeasuhdanne katkesi Venäjän vallankumoukseen 1917, ja 300 tampellalaista sai lähteä.

Suomen sisällissota vuonna 1918 pysäytti joksikin aikaa konepajan toiminnan. Konepaja oli seisokissa 28. tammikuuta lähtien ja osittain toiminnassa taas 8. huhtikuuta. Konepaja kärsi myös ryöstöistä ja kranaattivahingoista.

Sisällissodan jälkeen konepajalla riitti tilauksia. Varsinkin puuhiomakoneilla ja suurilla vesiturbiineilla oli menekkiä. Voimalaitosteollisuus tarvitsi pato- ja sulkutarvikkeita. Vuonna 1923 yhtiö hankki valmistusoikeudet Kaplan-turbiineihin, joilla edelleen tuotetaan valtaosa Suomen vesivoimasta. 1920-luvulla Tampella neuvotteli myös puolustusvoimien kanssa tykkien valmistuksesta, mutta hanke raukesi sillä erää. Konepajaa laajennettiin, ja alaverstas sai nykyisen muotonsa vuonna 1927, kun koneistushallin pohjoispää valmistui.

Kaplan-turbiinin juoksupyörä (oik.) Karhulan voimalaitokselle. Kuva rakennusosasta W13.

KAPLAN-TURBIINI

Itävaltalaisen Viktor Kaplanin vuonna 1913 patentoima Kaplan-turbiini on potkurimallinen vesiturbiini, jonka juoksupyörät ovat säädettävät. Kaupallisen läpimurtonsa Kaplan-tyyppi teki 1920-luvun alussa, ja siitä tuli pian markkinoiden käytetyin potkuriturbiini. Kaplan-turbiini soveltuu tehokkaaseen voimantuotantoon myös matalissa putouskorkeuksissa, sillä sen hyötysuhde on yli 90%. Suomen vesivoimaloitteen turbiineista valtaosa on Kaplan-turbiineja. Tampella toimitti ensimmäisen Kaplan-turbiininsa vuonna 1924 Kangaskosken voimalaan. 1970-luvulla valmistettujen suurimpien Kaplan-turbiinien juoksupyörät olivat halkaisijaltaan 15 metriä ja painoivat 120 tonnia.

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Osakeyhtiö kärsi 1920-luvun lopulla maailmantalouden laskusta, kun teollisuuden tilaukset pienenivät rajusti. Työviikkoa lyhennettiin sekä konepajalla että pellavatehtaalla. Vuodesta 1932 kääntyi tilauskanta nousuun erityisesti konepajalla. Tuotanto-ohjelmaan tulivat myös suurturbiinit, joita varten konepaja valmisti itse uuden, läpimitaltaan 10-metrin karusellisorvin.

Lamakaudesta huolimatta konepajalla toteutettiin vuoteen 1933 mennessä uudistusohjelma, jossa laitosten konekanta saatettiin nykyaikaiselle tasolle. Investointeihin kuului muun muassa hiomakoneita, tehokas puristehiomakoneen moottori ja kuljettimia. Suomen valtion kanssa solmittiin alustava sopimus lentokonemoottorien valmistuksesta vuonna 1933. Yhtiön monialaisuus kasvoi edelleen vuonna 1934, kun Lapinniemen Puuvillatehdas yhdistettiin Tampellaan.

Lentokonemoottorin koneistusta alaverstaan parvella 1930-luvulla.

Karusellisorvi vuonna 1954. Kuva ilmeisesti puretusta pajarakennuksesta.

Vuonna 1938 konepajalla oli 950 työntekijää. Seuraavana vuonna talvisodan syttyessä konepajaan kuuluivat yleinen osasto, kattilaosasto, turbiiniosasto, veturiosasto, lentomoottoriosasto, aseosasto sekä työkaluosasto, joka perustettiin virallisesti vasta 1940.

Sota-aika konepajalla

1939-1945

Toisen maailmansodan aika näkyi tehtaalla monin tavoin. Tuotanto muuttui valtiolliseksi sotatarviketuotannoksi, ja työtä tehtiin poikkeusoloissa.

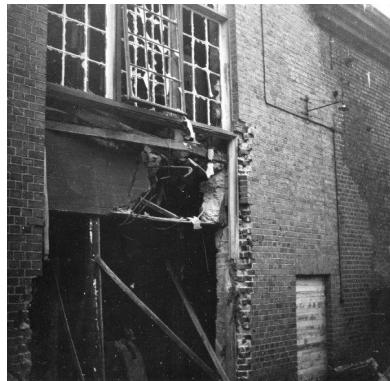
Alaverstaan, konttorin ja osan asuinrakennuksista ikkunat suojattiin laudoin. Turbiiniaseman iso kaari-ikkuna betonoitiin umpeen. Pääsy tehdasalueelle oli tarkasti valvottua, ja konepajan osastoilla liikkui aseistettu vartija. Konepajan edustalle rakennettiin vuonna 1939 oma portinvartijan tupa, josta oli näkyvyys alaverstaan pihaan, pääkadulle ja sivukadulle.

Ilmahälytykset tehtaan alueelle annettiin ruokakellolla ja lampuilla. Konepajan konttorirakennuksen katolla oli lisäksi sireeni. Väestönsuojat sijaitsivat yläpuuhiomolla ja luolarakennuksessa, mihin rakennettiin myös siirrettävä toimisto tehtaan johtoa varten. Talvisodan aikana Tampellan aluetta pommitettiin kolme kertaa, jatkosodan aikana ei kertaakaan.

Ilmatorjuntaa varten alueen pohjoisosaan, luolakallion päälle sijoitettiin kolme tykkiä, nekin yhtiön oma tuotantoa.

Alaverstaan ikkunat laudoitettuna joulukuussa 1939.

Alaverstas sai osuman pommituksessa 20.1.1940.

Konepajan oma portinvartijankoppi rakennettiin kesällä 1939.

Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiön konepaja oli aloittanut asetuotannon vuonna 1932. Asetyöt käynnistyivät alaverstaalla seuraavana vuonna 1933. Yksi ensimmäisistä tilauksista oli sadan kranaatinheittimen erä Suomen armeijalle. Tehtaalla valmistettiin kranaatinheittämiä, panssarintorjuntatykkejä ja ammuksia.

Kranaatinheittämiä kootaan alaverstaan parvella 1933.

Ammuksen työstöä 1940-luvulla. Mittalaitteena mikrometri.

Talvi- ja jatkosodan aikana aseet syrjäyttivät muut työt konepajalla. Siviilityöt lopetettiin joulukuussa 1938, ja Tampellan konepaja oli puolustusministeriön valvonnassa. Työvuorot pidentyivät 10- tai 12-tuntisiksi. Tampella vastasi myös rintamalta saapuvan raskaan aseistuksen huollosta. Tykkien tuli olla uudelleen toimintakunnossa kahden vuorokauden kuluessa.

Tarkkoja tietoja siitä, missä konepajan osissa asetuotantoa erityisesti oli, ei ole säilynyt. Turvallisuuden vuoksi tärkeitä koneita hajautettiin eri puolille. Tykkien työstökoneet varustettiin sirpalesuojuksilla. Valimossa tehtiin järjestelyjä, jotta valu jatkuisi ilmahälytyksen ajanakin. Jatkosodan aikana suurin osa sotatarvikkeistä sijoitettiin vuonna 1941 valmistuneeseen luolarakennukseen.

Sota-aikana konepajalla tarvittiin ammattitaitoisia asentajia, sorvareita ja kokoonpanijoita. Moni ammattimies jäi sotapalvelukseen tehtaalle. Samalla työvoima naisistui. Vuosina 1939-1942 konepajan naistyöntekijöiden määrä kasvoi paristakymmenestä viiteensataan. Naiset vastasivat erityisesti ammusten valmistamisesta. Konepajan johtajina sotavuosina toimivat Lauri Helenius

1932-1940 ja Carl af Hällström 1940. Työntekijäjoukko oli suurimmillaan jatkosodan-aikana; vuoden 1943 loppupuolella konepajalla työskenteli liki 2000 ihmistä.

Varsinaista uutta rakennustoimintaa ei sotavuosina ollut paljon. Veturiaukion laidalle nousi kuitenkin vuonna 1941 tai 1942 vanhan valimorakennuksen kylkeen verstaan uusi lisärakennus, joka täytti kahden vanhemman pikkurakennuksen välisen aukon. Rakennukseen sijoitettiin muun muassa ruokahuone omien eväiden syöntiä varten ja myöhemmin ruokala. Ei ehkä ole sattumaa, että konepaja sai oman ruokalan juuri sotavuosina: pommitukset olivat usein päiväsaikaan, ja ruokatuntilaiset ehtivät omasta ruokalasta nopeammin suojaustoimenpiteisiin.

Marsalkka C. G. Mannerheim vieraili konepajalla syyskuussa 1942 jakamassa ensimmäisiä vapaudenristin ansiomitalleja Tampellan sotatarviketeollisuudessa palvelleille. Tilaisuus pidettiin ilmeisesti pääkadun itäpuolisessa konehallissa (nytemmin purettu).

Jatkosodan jälkeen suuri osa Tampellan sotatarviketuotannossa käyttämistä koneista varastoitettiin eikä myyty eteenpäin. Tuotekehitys jatkui, ja vuonna 1950 Tampellan aseosasto aloitti kansainvälisen asekaupan ja yhteistyön israelilaisten kanssa yhteisyrittä Soltamin kautta.

Sotakorvaustuotanto

1945-1952

Sodan päätyttyä Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiön konepajalla oli tärkeä asema Suomen sotakorvaustuotannossa. Konepaja toimitti höyrykattiloita, metallisorveja, vesiturbiineja, vetureita ja puunjalostuskoneita. Noin 15% Suomen sotakorvauksina toimittamista koneista ja laitteista oli Tampellan valmistamia. Tampereen suuret metallitehtaat, Tampella, Lokomo ja Lentokonetehtas tekivät myös tiivistä yhteistyötä. Tampellan panos sotakorvauksiin oli yli 3000 miestyövuotta.

Sotakorvaustuotannossa konepajalla otettiin entistä tehokkaammin käyttöön sarjavalmistus. Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan (Soteva) asettamat toimitusaikataulut ja laatuvaatimukset oli tiukkoja, mikä osaltaan vakiinnutti laatuajattelun konepajan tuotantoon. Suurimmillaan sotienjälkeisenä aikana, vuonna 1948, konepajalla oli 2000 työntekijää. Sotakorvausajan tiivis työtahti toi konepajalla myös käyttöön Hellborn-tuotannonseurausjärjestelmän. Järjestelmään liittyivät työkortit ja valvontataulut. 1940- ja 1950-luvun vaihteessa Tampella siirsi osan konepajatoiminnastaan Messukylään.

Konepajalaisia 1940-luvulla.

Sotakorvaustoimitusten päättymisjuhlaa vietettiin ulkona uuden valimon kentällä 12.7.1952. Johtaja Af Hällström puhuu.
KUVA VEIKKO KANNINEN

Sotakorvauskauden päätyttyä konepajan konekanta oli osittain vanhentunutta. Mittava koneistuksen uudistusohjelma toteutettiin 1970-luvulle saakka, missä tukena oli teollisuuskoneiden tuontisääntelyn purku 1950-luvun lopulla. Koneistusosastolla uusittiin miltei koko sorvivalikoima. Suurin näistä oli halkaisijaltaan 13,5-metrinen karusellisorvi.

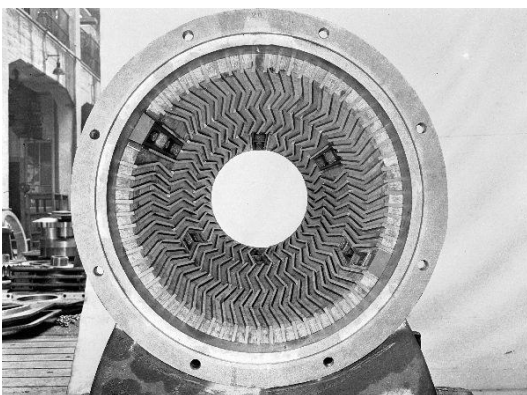
Iso sorvilastu konepajan pihalla, 1954.
KUVA VEIKKO KANNINEN

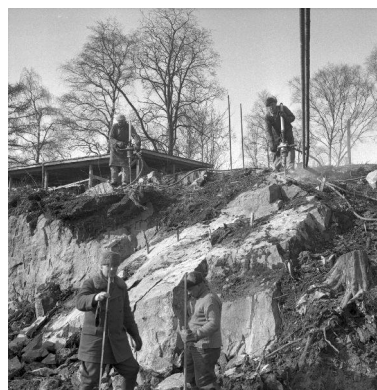
Rasvaa karusellisorviin, 1955.
KUVA VEIKKO KANNINEN

Tampellan ensimmäinen paperikone valmistui vuonna 1952, ja paperikoneista tuli pian yhtiön keskeinen vientituote. Paperikonekokoontalon tilat sijaitsivat ilmeisesti pääkadun itäpuolen halleissa, mutta alaverstaalla työstettiin koneiden osia.

Samana vuonna yhtiö esitteli myös tulevan menestystuotteensa, kallioporakoneen, jonka tuotekehityksessä hyödynnettiin asevalmistuksen oppeja. Jo sota-aikana Tampella oli valmistanut porakoneen varaosia Outokumpu Oy:lle. Nyt kehitettiin oma porakonemalli ja syöttölaite sekä uusi Tampella-menetelmäksi kutsuttu vipuankkuriporaus. Konepajalle perustettiin erillinen Kallioporaosasto (myöhemmin Paineilmakoneosasto) vuonna 1954. Kallioporauslaitteiden koeporausia tehtiin tehdasalueen pohjoisosan kallioon, jossa reikiä on edelleen nähtävissä. Kallioporakoneista tuli Tampellan johtava vientituote. Tuotantoon tulivat myös porausjumbot eli maailman suurimmat, yli 70-tonniset porakoneet. Kallioporien tuotantolinja oli pääkadun itäpuolen koneistushalleissa.

Alaverstaalla valmistunut paperikoneen osa 1954.
KUVA VEIKKO KANNINEN

Vuoriporakoneita testataan Tampellan kalliolla 1952.
KUVA VEIKKO KANNINEN

Syyskuussa 1956 tehtaalla vietettiin yhtiön satavuotisjuhlia. Vuonna 1960 Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö muutti nimensä Oy Tampella Ab:ksi. Tunnettu tuotemerkki ja lempinimi oli nyt yrityksen virallinen nimi. Tietyvästi pitkää ja hankalaa nimeä oli toivottu muutettavaksi jo aiemmin, mutta pitkäaikainen toimitusjohtaja Arno Solin ei suvainnut nimenmuutosta ennen yhtiön satavuotismerkkipaalua. Pauli Närvän mukaan Tampella-nimi tuli yleiseen käyttöön 1920-luvulla.

Yhtiön tuotanto oli toisen maailmansodan jälkeen painottunut selvästi metalliteollisuuteen. Laajentuva konepaja tarvitsi uuden piirustuskonttorin, joka rakennettiin vanhan asuinrakennuksen paikalle Lapintien varteen vuonna 1963. Nykyisin talossa on yritysten toimitiloja.

Metalliteollisuuden muutos

1970-1990

Tampellan konepaja laajensi vuonna 1972 ulkomaille, kun Saksaan perustettiin Tamrockin kokoonpano- ja markkinointiyhtiö. Kotimaassa konepajan toiminta jaettiin kolmeen yksikköön: Kanta-Tampellan tehdas, Messukylä ja Tamrock.

Vuodesta 1975 tuli yhtiön vaikein sitten toisen maailmansodan. Maailmanlaajuinen lama söi tilauksia ja merkitsi lomautuksia ja irtisanomisia konepajalla.

Kahden teollisuudenalan rinnakkaiselo kanta-Tampellan alueella päättyi 1977, kun Tampellan pellavatuotanto siirrettiin Lapinniemeen. Pääkadun itäpuolelta purettiin vanha kattilapaja, jonka paikalle rakennettiin uusia konehalleja ja valimon laajennus. Konepajan käytössä ollut rakennuskanta oli suurimmillaan. Vuonna 1979, kun laskusuhdanne oli ohi, Tampellan koko konepajatoimialalla oli 2600 työntekijää.

1970-luvulla konepajatyö alkoi muuttua, kun numeerinen ohjaus otettiin käyttöön. Osittain automatisoituja koneita ostettiin Tampellaan 1960-luvun lopulta alkaen. Kappaleen valmistusta varten tarvittavat tiedot syötettiin nyt koodeina suoraan koneelle, ja piirustusten tulkitseminen jäi pois työvaiheista. 1980-luvulla yleistyi yksittäisten koneiden yhdistely työstökeskukseksi, jolloin työ konepajalla organisoitiin yksittäisten työvaiheiden sijaan kokonaisuudeksi valmistettavan tuotteen ympärille, nk. solutyöskentelyksi. Vanhat nosturit korvattiin kauko-ohjattavilla. Alaverstaan työkaluosasto lakkautettiin, ja koko konepajan tuotevalikoima supistui.

Masuuninmäen työläisasunnot purettiin pääosin 1970-luvulla ja alueelle rakennettiin kerrostaloja. Kanta-Tampellan alueella oli 1980-luvun lopussa kattila- ja turbiinituotanto. Konepajalla koettiin lyhyt nousukausi 1980-luvun lopulla, kunnes 1990-luvun alussa yleinen lama ja pankkiryhmien välinen rahoituskilpailu vetivät koko Tampella-konsernin tappiolliseksi. Yhtiö pilkottiin ja pantiin myyntiin.

Pandiakeittimen syöttöruuvi.
1970- /80-luku.

Työstö automatisoitui 1970-luvulla.

Kulkuaukko alaverstaan keskiosissa 1990.
KUVA ILPO PEUHKURI

Alaverstaan eteläpääty tehtaan toiminnan päätyttyä 1990.
KUVA ILPO PEUHKURI

Alaverstaan työntekijöitä ja valmiit kutterinterät.

Tampellan perintö

1990-2000

Tampella oli vähitellen siirtänyt suurimman osan konepajatoiminnastaan pois Kanta-Tampellasta. Yhtiö teki Tampereen kaupungin kanssa sopimuksen, jonka mukaan Kanta-Tampellan tehdasalue siirtyisi kaupungin omistukseen ja se rakennettaisiin asuin- ja liiketiloiksi.

Tampellan konsernin osat myytiin yksi kerrallaan maailmalle. Jäljelle jäi paineilmakoneosasto Tamrock, joka jo vuonna 1969 oli eriytetty Tampellan tytäryhtiöksi. Yhtiökokous päätti tammikuussa 1997 muuttaa Tampellan nimen Tamrockiksi, ja perinteinen Tampella-kyltti poistettiin tehtaan katolta. Samana vuonna ruotsalainen Sandvik-konserni osti yrityksen. Tamrock Oy:n nimi vaihtui Sandvik Tamrock Oy:ksi. Vuodesta 2006 kaivos- ja maanrakennusteollisuuden laitteita valmistava yhtiö on toiminut nimellä Sandvik Mining and Construction Oy, joka kuuluu kansainväliseen Sandvik Group-konserniin. Suomessa yrityksen tehtaat sijaitsevat Myllypurossa Tampereella, Turussa ja Lahdessa.

1930-luvulta lähtien toiminut Konepajakoulu eli Tampellan teollisuusoppilaitos toimi 1990-luvun lopulla alaverstaan tiloissa, muun muassa pääaulassa ja puukonservoinnin tiloissa. Vuoden 2000 lopulla konepajakoulu muutti Härmälään ja jatkoi toimintaansa Kalmar Industries Oy:n tiloissa.

Tampellan alueen viimeiseksi tehdasrakennukseksi jäi Ahlström Lystill Oy:n kuitukangastehdas – entinen Tampellan kuitukangasyksikkö, joka muutti pois alueelta kesällä 2000. Tämän jälkeen alkoivat purkutööt.

Tehdasalueen uusi aika

2000-luku

Tampellan toiminnan päättyttyä alueen kehittämiseksi käynnistyi monivaiheinen kaavoitus. Muutosprosessi aiheutti paljon kohua ja huolta tamperelaisissa. Syntyi Tampella-kansalaisliike, joka vastusti vanhojen tehdasrakennusten purkua ja alueen täyteen rakentamista. Ensimmäiset suunnitelmat järeän rakennusmassan sijoittamiseksi alueelle hylättiin. Uuden aatekilpailun voitti arkkitehtitoimisto Erkki Helamaa ja Keijo Heiskanen. Asemakaava vahvistettiin 1995.

Alueen omistaja kiinteistöyhtiö Exofennica Oy (Spondan ja YIT:n yhteisyritys) aloitti Tampellan uuden ilmeen rakentamisen. YIT-rakennusyhtiö osti Tampellan alueen Spondalta vuonna 1997 ja on tämän jälkeen toteuttanut alueen saneerausta ja uusiorakentamista.

Tampellan tehdasalueesta on muotoutunut uusi kaupunginosa, jossa asuu 2000-3000 asukasta ja toimii eri alojen yrityksiä. Julkisia tiloja alueella ovat päiväkotit, palvelukoti, Komediateatteri (entinen Tampellan juhlatalo), oikeustalo ja museokeskus.

Vapriikin kiinteistö turbiinaltaalta, 2010.
KUVA MARIKA TAMMINEN

TAMPELLA-KYLTTI

Kun yhtiö oli vaihtanut nimeä Tampellasta Tamrockiksi tammikuussa 1997, vanha Tampella-nimikyltti otettiin alas entisen pellavatehtaan katolta saman vuoden maaliskuussa. Kaupungin ympäristölautakunta kielsi vanhan kyltin korvaamisen Tamrock-kyltillä. Monien aloitteiden ja neuvottelujen jälkeen vanha Tampella-kyltti palautettiin paikalleen syyskuussa 2006.

Uutta ja vanhaa Tampellan alueella 2009. Oikealla pellavatehtaan kutomo vuodelta 1891, vasemmalla konepajan portinvartijankoppi (1938), keskellä veturihallin laajennus (1938), takana uusi asuinrakennus 2000-luvulta sekä Tampellan esplanadia. KUVA ULLA ROHUNEN

4 VAPRIIKIN RAKENNUSOSAT

Museokeskus Vapriikin kiinteistö käsittää osia useista Tampellan (Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiön) konepajan keskeisistä toiminnoista. Aula ja koskenrannan hallit ovat alkuperältään varsinaisia konepajahalleja eli metallisten kappaleiden työstöön ja koneistukseen tarkoitettuja tiloja. Konepajan toiminnan mahdollisti valimo, joka pajan ohella tuotti raakaraudasta erimuotoisia valukappaleita edelleen työstettäväksi. Valimon tiloja on jäljellä nykyisen verstaan ja tutkijakirjaston alueella. Kolmas tuotannon osa museokeskuksen tiloissa on entinen puuhiomo eli nykyisen näyttelyhallin, taidekonservoinnin kuva-arkiston alue. Puuhiomo oli oma laitoksensa eikä varsinaisesti liittynyt konepajan tuotantoon, ennen kuin se lakkautettiin ja rakennus muuttui konepajan laboratoriksi ja pintakäsittelyosastoksi.

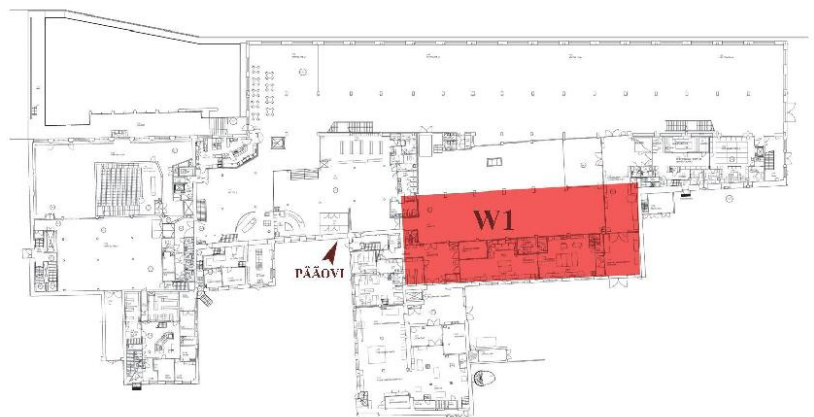
Museokeskus Vapriikin kiinteistöön kuuluvat entiset tehdasrakennuksen osat on otsikoitu tehtaan aikaisin tunnusnumeroin (ks. edellä Rakennusten numerointi). Rakennusaikana numeroiduista rakennuksista nämä numerot ovat jäljellä. W1-W17 ovat 1800-luvun / 1900-luvun alun numerointia, 102-110 taas 1950-luvulta käyttöön otettuja.

W1 Koneistushalli

Rakennettu 1800-l.

Suunnittelija ei tiedossa

Muiden tilojen keskelle jäävä rakennusosa, joka sijainniltaan on vanha mutta on rakennettu uudelleen moneen kertaan, viimeksi museokeskuksen saneerauksessa. Liittyy kiinteästi ympäröiviin rakennusosiin.

Historia

Rakennusosa on tehty alun perin konepajahalliksi 1800-luvun lopulla. Myös ensimmäinen masuunin konepaja sijaitsi tällä kohdalla. Rakennusajankohdasta on epävarmuutta. Vanhin mahdollinen rakennusvuosi on 1884, mutta myös vuosi 1897 on mainittu ja vuoden 1897 asemakartassa rakennus näkyy. Rakennusteknisissä lähtötiedoissa on rakennusvuodeksi merkitty 1928, mikä aluekarttojen perusteella on liian myöhäinen koko rakennuksen perustamisvuodeksi, mutta sopii sisätilojen ja julkisivujen piirteisiin. On siis todennäköistä, että vanhaa konehallia on kunnostettu perusteellisesti 1928, mahdollisesti rakennettu koko pihanpuoleinen osuus uudestaan. Betonipilarit ja julkisivujen korkeat kaari-ikkunat toistavat vuosina 1916 ja 1927 valmistuneen koskenrannan koneistushallin (W16&W17) ratkaisuja. Konepajarakennuksen katto on muutettu harjakatosta tasakatoksi.

1940-luvulla rakennuksen molempiin kerrokseen sijoitettiin sorvaus- ja viilausosasto. Viimeisenä teollisuuden käyttötarkoituksena tunnetaan konepajakoulun hitsausosasto, joka toimi

alakerroksessa nykyisen puukonservoinnin tiloissa. EU-huippukokouksessa tässä rakennuksessa oli sihteeristön (yläkerros) ja suojelupoliisin tiloja (alakerros).

Konepajakoulun levyosasto 1990, nykyisen kokoelmavaraston paikalla. KUVA ILPO PEUHKURI

Tekstiilikonservointi puistonpuolen yläkerroksessa 2011.

Teollista tilaa

Suuret kaari-ikkunat kuuluvat 1900-luvun alun rationaalisen teollisuusarkkitehtuurin hallitseviin piirteisiin. Valonsaanti koneiden ääreen oli tärkeää. Tilan muut piirteet toistavat edelleen konepajatilojen luonnetta. Pitkänomainen halli, jossa näkymä toistuu samanlaisena ja eri toimintojen huonetilat avautuvat toistensa jatkeeksi.

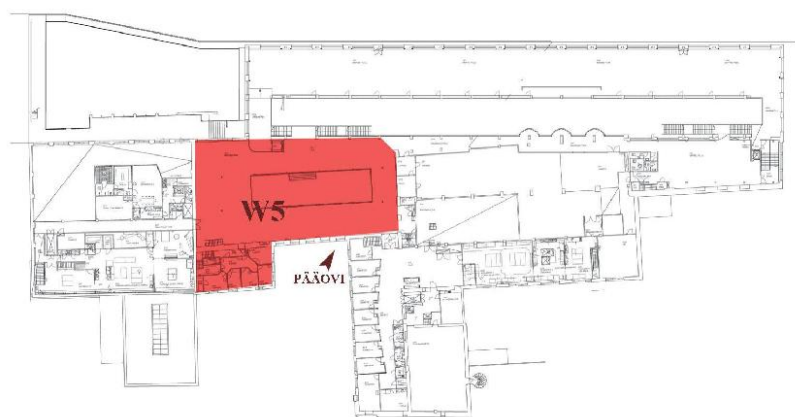
Nykyisin rakennusosan pihanpuoleisessa osuudessa toimivat puukonservointi (alakerroksessa) ja tekstiilikonservointi (yläkerroksessa). Molemmissa tiloissa betoniset pilarit ja kattopalkit ovat näkyvissä. Ikkunat ja ikkunapenkit ovat alkuperäisen mallisia, ilmeisesti siis 1920-luvulta, osin kunnostettuja. Rakennusosan koskenpuoli on kokoelmavaraston käytössä. Pylväseinä rakennusosan keskellä on muurattu umpeen tiilellä.

W5 Pääaula ja kellari

Rakennettu 1898

Suunnittelija A. H. Solin

Vanhin olemassa oleva, itsenäisenä hahmotettava kokonainen rakennusosa. Muoto ja rakenteen yksityiskohtia säilynyt 1800-luvun lopusta.

Historia

Rakennusosa rakennettiin vuonna 1898, kulmittain masuunin uudempaan konepajarakennukseen (vuodelta 1884) nähden. Paikalta purettiin saha, nk. Idmanin höyrysaha. Rakennuksen suunnitteli A. H. Solin, joka mahdollisesti on konepajan teknilliseksi johtajaksi 1897 valittu insinööri A. Solin.

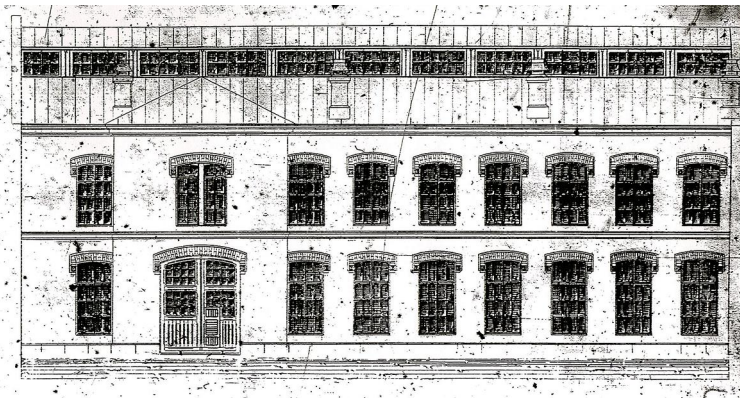
Piirustukset on päivätty 10.8.1898. Rakennus sai numeron W5; sitä edeltäneet tuotantorakennukset olivat konehallit W1-W4 sekä pohjoisessa mäellä sijainnut masuunin hiilivarasto.

Rakennuksen alkuperäinen sisäänkäynti oli edustan porttiosasta eli nykyisen museokaupan läpi. Tämä porttirakennus oli alun perin kapeampi ja piti sisällään pienen portaikon ja yläkerran konttorihuoneen (ks. piirustukset).

Välikannella (nykyinen toisen kerroksen näyttelytila) sijaitsi 1940-luvulla kärkisorvaajien osasto. Kärkisorvareiden työ oli hivenen siistimpää kuin muilla alaverstaan sorvareilla, joten heillä oli käytössään pitkät työtakit. Välikannen pohjoispäädyssä näkyvät kaariaukot ovat vanhoja ikkuna- ja oviaukkoja kohti vieressä sijainnutta toista konehallia ja valimoa.

Viimeisenä tehdasaikaisena toimintona aularakennuksessa oli Tampellan konepajakoulu.

Rakennusosan alla on pitkänomainen, betonilattiainen kellaritila, joka rajautuu alaverstaan (W16) alla kulkevaan turbiinikanavaan. Kellarin tarkka rakennusaika ei ole tiedossa, mutta todennäköisesti se tehtiin uuden vesivoimalaitoksen ja alaverstaan rakentamisen (vuosina 1914-1916) yhteydessä. Turbiinikanavaa haluttiin huoltaa ja mahdollisesti hyödyntää myös tästä suunnasta.

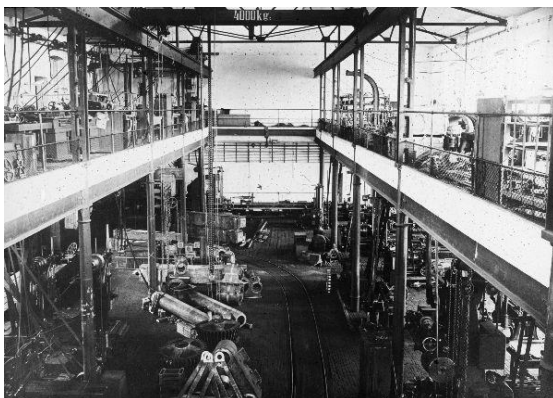

Konehallin julkisivu pihalle. A. H. Solin 1898.

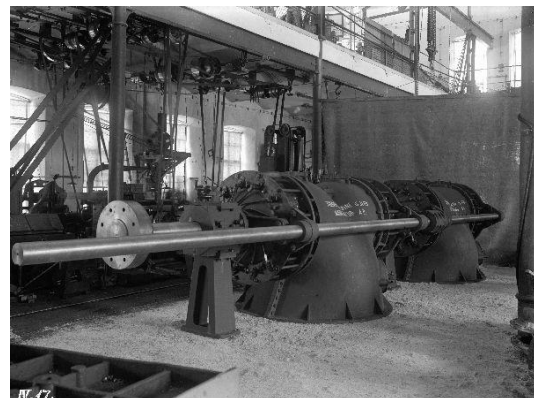
LATTIA PALIKOISTA

Suurimmassa osassa konepajan halleja oli alkuperäisesti puupalikoista tehty pystypuulattia. Lattia oli helppo korjata, kun palikoita saattoi uusia tarpeen mukaan. Joustava puulattia ei vahingoittanut putoavia tai kaatuvia koneenosia eikä rasittanut työntekijöiden jalkoja betonilattian tavoin.

Säilyneeseen lattiaan on jäänyt metallisia sorvilastuja. Konepajalla kerättiin erilaiset metallilastut uusikäyttöä varten. Sotien jälkeisenä aikana tehtaalta kuljetettiin vuosittain yli 40 rautatievaunullista takorautalastua.

Näkymä välikannelta alas etelään, 1920-luku.

Rakennuksessa valmistettu 500 hevosvoiman turbiini Enson voimalaitokselle, 1910-luku.

Teollista tilaa

Vanha konepajahalli on muodoltaan tyypillinen 1800-luvun lopun teollisuusrakennus.

Pitkänomainen, basilikatyyppinen runko, jossa keskiosa on avoin. Lisävaloa saadaan katonharjansuuntaisesta kattolyhdystä eli ikkunallisesta korotusosasta. Kattolyhty palautettiin museokeskuksen saneerauksessa alkuperäiseen muotoonsa.

Kantavana runkona ovat paksut tiiliseinät (muurauspintaa otettu esiin museokaupan ikkunaseinällä). Toista kerrosta kannattelevat valurautapylväät. Pylväitä on aulassa 12 kappaletta, halkaisijaltaan n. 30 cm. Alkuperäiset valurautapylväät on saneerauksessa kunnostettu maalamalla. Keskusaukon reunoilla kulkenut nosturikisko on purettu. Kattoa kannattaa alkuperäinen teräsristikko, joka on huomattavan sirorakenteinen ja moderni. Saneerauksessa kattoristikko puhdistettiin ja maalattiin. Aulan sisäkattoon lisättiin tekstiilikuituinen puhalluseristekerros.

Koko konepajassa oli alkuperäisesti pystyvuolattia, jota on säilytetty toisen kerroksen näyttelytilassa. Lattiatasossa kulkeneet pitkittäissuuntaiset kiskot on purettu. Kiskot jatkoivat toisen konehallin puolelle isosta kaariaukosta (nykyinen käynti varastoon).

Rakennuksen koskenpuoleinen kulma oli alunperinkin leikattu, muoto näkyy toisessa kerroksessa kulkuaukkona galleriakäytävään. Ikkunallisella kulmauksella maksimointiin valonsaantia. Alakerran eteläpäädyn korotus on ilmeisesti syntynyt 1950-luvulla, kun eteläpäättä modernisoitiin entisen puuhiomon liittyttyä konepajan tiloihin.

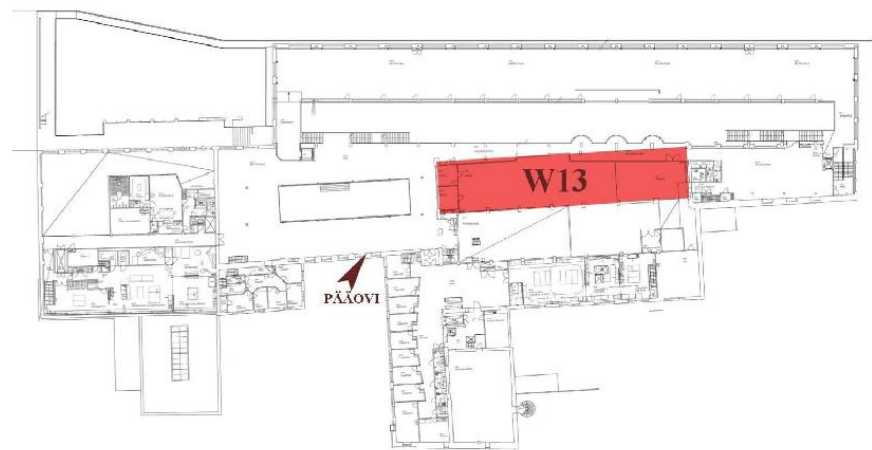
Kellarin koneet ovat eri-ikäisiä. Numeron perusteella vanhin on kone n:o 45, kyltin mukaan valmistaja AB Gottfr. Strömberg Oy H:fors. Muut laitteet ovat Valmetin ilmakompressori vuodelta 1959 sekä vanhempi hinnallinen kone, jonka jälkeen kellarin päädyssä suurehko mittaritaulu.

W13 Koneistushalli ja kellarari

Rakennettu 1914

Suunnittelija Lambert Petterson

Myöhemmän rakentamisen uumeniin hävinnyt rakennusosa, jonka ikkunaton julkisivu näkyy edelleen keskellä päänäyttelyn käytävää.

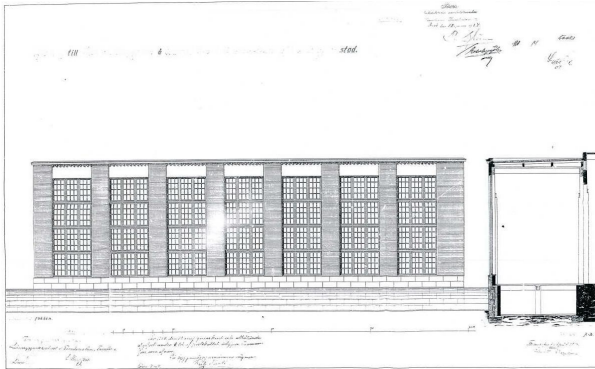

Historia

Kaksikerroksinen rakennusrunko rakennettiin vanhan konepajan (W5, nykyinen pääaula) pohjoispuolelle koskensuuntaisesti. Vuoden 1913 marraskuussa toimitusjohtaja Wolter Ramsay esitti johtokunnalle nk. yleisten töiden kokoonpano-osaston ahtaiden tilojen laajennustarvetta, ja päätettiin rakentaa uudisrakennus. Piirustukset tilattiin kaupunginarkkitehti Lambert Pettersonilta, ja ne on päivätty huhtikuussa 1914. Tähän rakennusosaan sijoittui muun muassa 1920-luvulla tuotanto-ohjelmaan otettujen Kaplan-turbiinien osien työstö.

Uudisrakennuksen näyttävässä julkisivussa koskelle päin oli seitsemän korkeaa ikkunapintaa vuorotellen tiilimuurauksen kanssa. Tasakattoisen rakennuksen räystäänä oli yksinkertainen pykälänauha ja rappauskoriste. Ikkunoiden jaotus ja koko ovat samat kuin kaksi vuotta

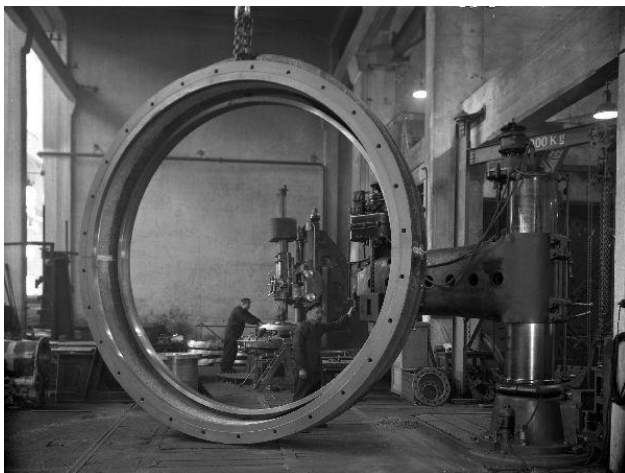
myöhemmin aloitetussa, niin ikään Pettersonin suunnittelemassa koskenrannan alaverstaassa. On mahdollista, että kun tämän 1914 valmistuneen rakennuksen julkisivu jäi sisätalaksi, sen ikkunoita käytettiin uuteen rantajulkisivuun. Joka tapauksessa W13:n entinen ulkojulkisivu oikaistiin uuden koskenrannan hallin kanssa samaan linjaan, mistä syntyi omalaatuinen kaksoispylväikkö nykyiseen galleriakäytävään. Sisemmässä pylväikössä on merkkejä eri-ikäisistä betonipalkeista. Väliseinä kokoelmavarastoa vasten rakennettiin museokeskuksen saneerauksessa.

Rakennuksen julkisivu koskelle.
Lambert Petterson 12.4.1914.

Rakennuksen ikkuna-aukot ja pylväikkö näyttelykäytävään.

Tässä rakennuksessa valmistunut Kaplan-turbiinin jalkarengas.
Kuva 1940- tai 1950-luvulta.

LAMBERT PETTERSON

Hausjärvellä syntynyt Johan Lambert Petterson (1864-1938) valmistui arkkitehdiksi vuonna 1885 ja toimi uransa aluksi Yleisten rakennusten ylihallituksessa. Petterson toimi Tampereen kaupunginarkkitehtina kausina 1891-1901 ja 1902-1918, joten hänen tuotantonsa painottuu Tampereelle. Petterson suunnitteli lukuisia keskeisiä teollisuusrakennuksia, jotka edelleen näkyvät Tampereen kaupunkikuvassa. Pettersonin kädenjälkeä ovat muun muassa Aaltosen kenkätehdas, Liljeroosin villatehdas Kehräsaarella, Klingendahlin kehräämö sekä Finlaysonin pääkonttori Puuvillatehtaankadulla. Tampellan alueella Pettersonin suunnittelemia ovat Museokeskus Vapriikin koskenpuoleinen näyttelyhalli (rakennettu vuosina 1916 ja 1927) sekä laajentuneen tehtaan sisään sulautunut konepajarakennus vuodelta 1914.

Rakennusosan rakenne on betonipalkkien ja pilareiden kannattelema. Museokeskuksen saneerauksessa tiloihin on rakennettu osa kokoelmavarastoa. Yleisötilojen puolella entisen julkisivun ikkunakohdat erottuvat seitsemänä aukkona, joiden kohdalla toisessa kerroksessa kulkee galleriakäytävä kohti pohjoispäädyn näyttelytilaa, nykyistä Luonnontieteellistä museota. Vuonna 1914 rakennetun W13-konepajahallin ja vuonna 1956 rakennetun välivaraston (102a) rajakohta näkyy astuttaessa galleriakäytävästä Luonnontieteelliseen museoon.

Teollista tilaa

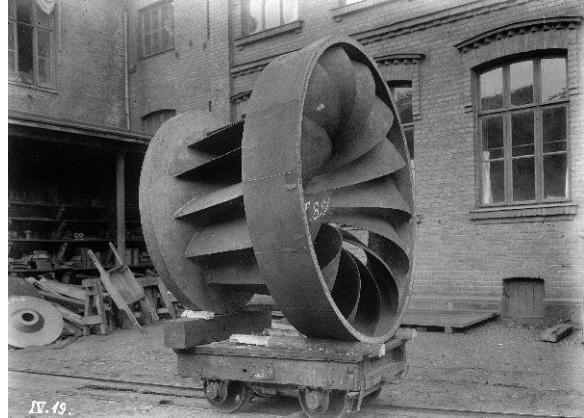
Vanhan julkisivun ikkuna-aukotus sekä tilaa kannattelevat palkit ovat tyypillistä vuosisadan alkupuolen betoniestetiikkaa.

Yläkerroksen pienet työhuoneet (2202 ja 2203) ovat tehdasaikaisia ja palvelivat konttorihuoneina museokeskuksen muuttaessa rakennukseen.

Rakennusosan alla olevassa betonilattiaisessa kellarissa on jäljellä patkka kapeaa rataa ja puurakenteinen kuljetusvaunu. Tietyvästi tehdasradan kiskoja ei ole säilynyt muualla. Kellarin katossa ovat alkuperäiset kolme puuluukkuja kokoelmavaraston lattian kohdalla. Seinissä tehtaalla käytössä olleet sähkötaulut.

Kellaritila kuvattuna pohjoisesta.

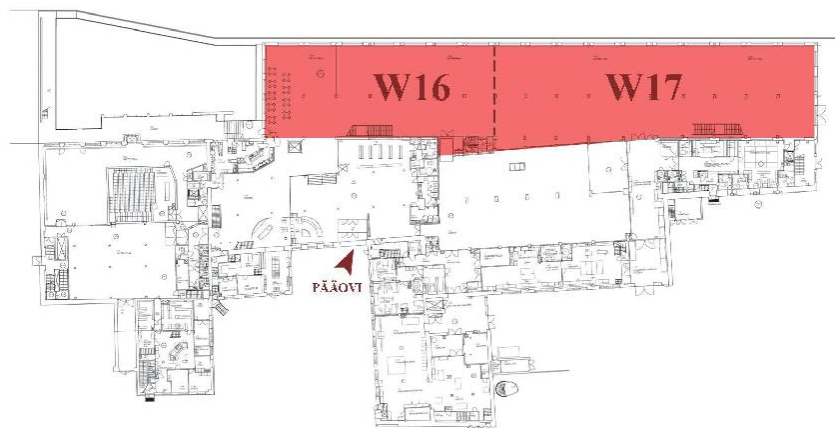
Kuljetusvaunu käytössä. Valmis Francis-turbiinin juoksupyörä tehtaalla pihalla 1910-luvulla.

W16 ja W17 Alaverstas

Rakennettu 1916 ja 1927

Suunnittelija Lambert Petterson

Koskenrannan uljas koneistushalli, jota alun perin kutsuttiin nimenomaan alaverstaaksi. Sulavat betonikaaret ja suuret ikkunapinnat alkuperäisessä asussaan.

Historia

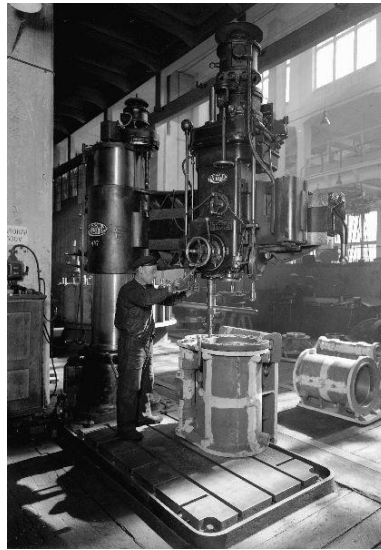
Ensimmäisen maailmansodan vuoksi konepajan kapasiteetti oli täydessä käytössä. Tilauksia ja uusia tarpeita tuli jatkuvasti. Myös työstettävien kappaleiden koko kasvoi, joten konepajan laajennus oli jälleen ajankohtainen. Toimitusjohtaja Wolter Ramsayn ehdotuksesta johtokunta päätti rakennuttaa koskenrannan siten, että vastavalmistuneen uuden voimalaitoksen (rakennettu 1914-1916) vesikanava katettaisiin ja koneistushalli rakennettaisiin sen päälle. Rakennustyöt Lambert Pettersonin piirustusten mukaan käynnistyivät syyskuussa 1916. Aluksi rakennettiin vain eteläosa (W16), noin 40 metrin jakso eli ensimmäiset seitsemän ikkuna-aukkoa. Piirustukset olivat valmiina myös jatko-osalle, ja vesikanavan peittävä betonikansi tehtiin täyteen pituuteensa lattiaksi molemmille halliosille.

Koneistushallin jatko-osan rakentaminen tuli ajankohtaiseksi suurikokoisten turbiinien ja hiomakoneiden kysynnän kasvaessa edelleen 1920-luvulla. Mittavat tilaukset saivat yhtiön kiirehtimään laajennusta, ja joulukuussa 1926 tehtiin rakennuspäätös. Koneistushallin pohjoisosa

valmistui vuonna 1927. Yhteensä alaverstaan hallista tuli 101 metriä pitkä. Pettersonin piirustuksissa koko alaverstaan koskijulkisivun pituus oli 18 ikkunaväliä, mutta toteutukseen tuli lopulta 17 väliä. Tilan korkeus lattiastasosta ikkunaseinän korkeimpaan kohtaan on 18 metriä.

Näkymä koneistushalliin 1947.
KUVA OTSO PIETINEN

Alaverstaan pohjoispäädystä tehtiin 1930-luvulla veturin sylinterin reikien porausta.

Alaverstaan koskenpuolen toisessa kerroksessa, piippuhyllyllä, sijaitsi työkalunvalmistusosasto. Työkalutyöpajan tarve kasvoi erityisesti 1930-luvulla kun lentokonemoottorien tuotanto alkoi. Virallisesti työkaluosasto perustettiin vuonna 1940. Työkaluosaston sivuseinä käytävää vasten oli aluksi läpinäkyvää verkkoaitaa. Kulku yläparvelle oli poikittaisen portaikon kautta keskeltä alahallia. Työkaluosaston työnjohtajien lasiseinän erotetut huoneet sijaitsivat ikkunaseinällä. Työkaluosasto lakkautettiin 1980-luvulla, ja piippuhylly jäi tyhjilleen.

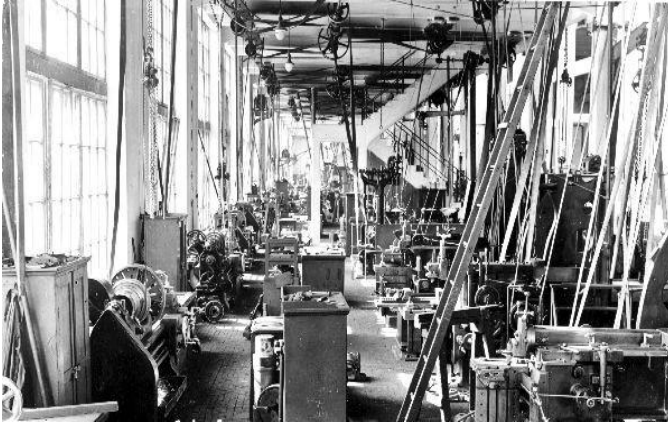
1970-luvulla alaverstaan pitkä koneistushalli oli pääasiassa kärkisorvattavien kappaleiden työstösastona. Vuonna 1982 alaverstaas muutettiin Tamrockin pneumaattisten pora- ja iskukoneiden valmistusosastoksi. Tamrock siirtyi takaisin Myllypuron tehtaalle vuonna 1991. Viimeisimpänä metalliteollisuuden toimintona alaverstaalla mainitaan Lifak-laboratorio.

Museokeskuksen muuttaessa tilaan työkaluosaston pystyvuolattia todettiin huonokuntoiseksi ja purettiin. Purkutyö oli pölyistä, sillä lattian asennuksessa oli käytetty hiekkaa. Museon alkuvaiheessa museotoimenjohtajan ja museotoimiston työtilat sijaitsivat työkaluosaston päädystä, nykyisen jääkiekkomuseon sisäänkäynnin kohdalla.

Teollista tilaa

Alaverstaan rakenteena on sulavasti muotoiltu, tiheä betonipalkkisto. Suomessa betonirakentaminen oli omaksuttu laajasti 1920-luvulle mennessä, ja sen parhaimmat toteutukset olivat juuri teollisuusrakentamisessa. Valonsaannin maksimoimiseksi kosken puolelta konehalliin tehtiin ylimääräinen harja ja siihen koko leveydeltä ikkunat. Museokeskuksen saneerauksessa alaverstaan ikkunat kunnostettiin ja tarvittaessa uusittiin vanhaa mallia noudattaen. Alaverstaan ikkunapenkeissä on valumaurat tiivistynyttä kosteutta varten, joka johdettiin uria pitkin valuma-astiaan. Konehallin päädystä olevan parioven luokse kulki tehtaan aikana kuljetusraide. Alaverstaan pihanpuoleisella seinällä on alkuperäiset, ilmeisesti messinkiset

vaijerikiinnittimet. Pitkän käytävän molemmissa päädyissä on tehdasaikaiset nosturilaitteet, joissa puinen ajohytti. Nosturit siirsivät työstettäviä kappaleita koneelta toiselle. Ainakin eteläpuoleinen nosturi on edelleen toimintakuntoinen. Pohjoispuoleinen nosturi on ruotsalaisvalmisteinen, merkintä "Helmstads Nya Verkstads A.B. 1928. 20 000 kg. N:o 46 111"

Näkymä alaverstaan kannen alle 1930-/1940-luvulla. Tässä osassa tehtiin muun muassa veturin kannatuslaakereiden höyläystä. Taustalla portaikko yläparvelle.

VALTA-AKSELIT

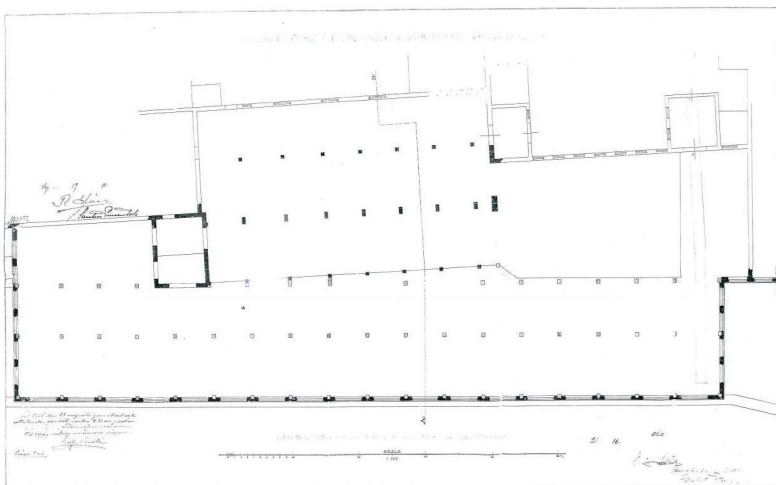
Vielä 1940-luvullakin merkittävä osa alaverstaan koneistushallin koneita kävi mekaanisen voimansiirron avulla. Katon valta-akselista kulki hihna kutakin konetta pyörittävälle akselipyörälle. Koneiden tehoa säädeltiin heittämällä hihnaa eli remmiä vauhtipyörältä toiselle. Remmisuutarit huolsivat katkenneet hihnat. Koneistushallin maisemaa hallitsivat tiuhasti pyörivät valta-akselit, hihnojen ja hammaspyörien viidakko. Konekohtaiset sähkömoottorit yleistyivät vasta sodan jälkeen.

Piippuhyllyn työkaluosasto 1930-luvulla.

Työkaluosasto tyhjänä 1991 museon muuttaessa taloon. KUVA MARKKU KEKKONEN

Alaverstaan pohjapiirros. Lambert Petterson 1916. Etelä- ja pohjoispäädyn välinen rajakohta erottuu päänäyttelykäytävän koskiseinustalla.

102a Välivarasto ja kellari

Rakennettu 1956

Suunnittelija Aarne Männistö

Täydentävä, moderni rakennusosa kahden rakennusrungon välissä. Pääty näkyy pohjoiseen koskimaisemaan.

Historia

Välivarasto rakennettiin vuonna 1956 kattamalla koskenrannan koneistushallin (W17) ja vanhan pajarakennuksen väliin jäänyt tila, joka oli jo toiminut varastopaikkana taivasalla. Konepajalla työstettävien kappaleiden koko oli jatkuvasti kasvanut, joten tarvittiin sopivaa välivarastoa lähellä tuotantotiloja. Suorakaiteen muotoisen varastoon seiiniin oli asennettu I-kiskot nosturia varten. Paja purettiin vuonna 1977, mutta sen tiiliseinää on säilynyt välivaraston portaikossa, kokoelmahallinnan tiloissa ja yläkerran näyttelytiloissa. Välivaraston pääty jäi osaksi Tammerkoskelle pohjoiseen näkyvää tehtaan päätyjulkisivua.

Tilan viimeisenä tehdaskäyttönä mainitaan asennusvarasto. Museokeskuksen muutettua rakennukseen välivarasto oli vielä melko pitkään Tampellan käytössä varasto- ja arkistotilana. Museokeskuksen saneerauksessa välivaraston tiloihin rakennettiin yläkertaan näyttelytila (nykyinen Luonnontieteellinen museo) ja alakertaan kokoelmahallinnan työhuoneet. Välivaraston päätyyn rakennettiin väljä portaikko poikittaissuuntaan.

Rakennusosan alla oleva maapohjainen kellari louhittiin välivaraston rakentamisen yhteydessä. Arkeologisen selvityksen mukaan tämän tilan kautta on johdettu vettä viereisen pajarakennuksen voimansiirtoa varten ennen alaverstaan turbiinkanavan rakentamista (1916). Tilassa on sijainnut vesipyörä. Ilmeisesti vesi on kulkenut puistonpuoleisen jyrkän graniittiseinän holvikaaren alitse.

Pohjoispääty 1990. Välivarasto vasemmallla. KUVA ILPO PEUHKURI

Asennusvarasto tehtaan lopetettua 1990. KUVA ILPO PEUHKURI

Kellari nykyasussaan. Vasemmalla graniittiseinä

Betonirakenteita kosken puolella.

Teollista tilaa

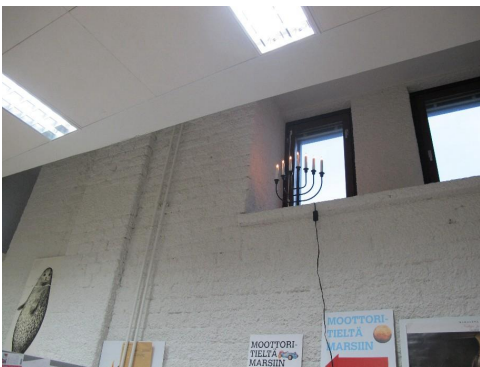
Entisen välivaraston leimallisimmat 1950-luvun teollisuusrakentamisen merkit ovat ulkokuoren tiilivuoraus ja lasitiili-ikkunat. Kokoelmahallinnan työtilassa ovat näkyvissä nosturikiskoa kannatelleet seinäpalkit. Pohjoispäädyn portaikossa ja kokoelmavaraston puistonpuoleisessa seinässä on näkyvissä puretun pajarakennuksen tiilirunkoa.

Rakennustyömaa 1927. Vasemmalla pajarakennus piippuineen.

Pajarakennuksen seinä kokoelmatiloissa. Ikkuna-aukot on tehty saneerauksessa.

Puretun pajarakennuksen seinää portaikossa.

Kokoelmatyöhuoneen seinäpalkissa on uloke nosturikiskoa varten.

103 Verstaan lisärakennus / Konepajan ruokala

Rakennettu 1941

Suunnittelija Oskari Helminen

Sotavuosina rakennetussa, verstaaksi ja toimistotiloiksi saneeratussa lisärakennuksessa on toiminut myös konepajan oma ruokala.

Historia

Pitkänomainen rakennus tehtiin vanhan valimon siipirakennuksen (110) kylkeen lisärakennukseksi. Paikalla oli molemmissa päädyissä kaksikerroksiset rakennukset: kosken puolella, nykyisen henkilökunnan sisäänkäynnin kohdalla, vuonna 1914 rakennettu kaksikerroksinen tiilirakennus, jossa tiettävästi toimi maalarinverstas. Kadun puolella niin ikään kaksikerroksinen valimon pesuvaate- ja keernahuone, jonka Lambert Petterson oli suunnitellut 1915. Tämän rakennuksen alakerroksessa oli pesu- ja pukutila 70 miehelle ja yläkerrassa piirustusten mukaan keernahuone, josta oli yhteys valimon puolelle.

Näkymä nykyiseltä Veturiaukiolta pääsisäänkäynnille, ennen 103:n rakentamista. Etualalla Pohjankartanon voimalaan valmistettu kaksoisturbiini. 1910- /1920-luku.

Kellari kuuluu 1940-luvulla rakennettuun osaan. Klinkkerilattia tehtaan ajalta.

KEERNA

Erittäin tulenkestävästä hiekasta valmistettu kovetettu kappale, jota käytetään muotin apuosana valussa. Keerna asetetaan valettavan kappaleen sisään, jolloin valukappaleeseen muodostuu onkaloita. Valun jälkeen keerna poistetaan.

Toisen maailmansodan aikana tehtaalla oli vähän varsinaista rakennustoimintaa. Konepajaa kuitenkin täydennettiin työsaleilla ja ruokahuoneella, jotka sijoitettiin uuteen lisärakennukseen edellä mainittujen rakennusosien väliin. Samalla katujulkisivu nykyiselle Veturiaukiolle yhtenäistettiin eli koko pihanpuoleinen kylki rakennettiin tavallaan uudestaan. Suunnittelijana Oskari Helminen Tampellan rakennusosastolta. Piirustukset on päivätty huhtikuussa 1941. Rakennustyöt kestivät ilmeisesti vuoden 1942 puolelle. Uudisosan alakerrokseen sijoitettiin länsipäätyyn työsali ja itäpäätyyn konttorihuone ja ruokailuhuone omien eväiden syöntiä varten. Yläkerroksessa oli työsali. Kellariin tehtiin pukutilat miehille ja naisille. Tiloja uudistettiin 1965.

Vuonna 1948 verstaan lisärakennus muutettiin lämmintä ruokaa tarjoilevaksi ruokalaksi. Ruokalan tarkka sijainti on epävarmaa, mutta oletettavasti ruokasali oli ensimmäisessä kerroksessa. Tilassa oli puulattia. Sen sijaan keittiö sijaitsi ilmeisesti eri rakennusosassa (ks. kuva alla: ikkunat ja kattopalkisto eivät täsmää nykyisen verstaan rakenteisiin), mahdollisesti viereisen konttorirakennuksen alakerrassa, ikkunat pääkadulle päin.

Oman ruokalan saaminen konepajan alueelle oli pitkään ollut vireillä. Koko tehdasaluetta palvellut ruokala (purettu) sijaitsi nykyisen Häkiläkadun varrella. Vuonna 1948 perustettiin Konepajan Ruokala-Osuuskunta, jossa jäsenenä oli noin 500 työntekijää. Ruokalan avajaisia vietettiin viivästyneesti toukokuussa 1949. Tampereen nykytaiteen museo järjesti vuonna 1968 konepajan ruokalassa taidenäyttelyn. Tuolloin konepajan ruokalassa vieraili päivittäin 500-600 ruokailijaa.

Konepajan keittiö 1950- /1960-luvulta.
Teksti "Konepajan ruokalan keittiökoneita."

Konepajakoulun työkaluosasto yläkerrassa 1990.
KUVA ILPO PEUHKURI

Teollista tilaa

Nykyisen arkeologien työhuoneen läpi, henkilökunnan sisäänkäynnin vierestä valotaulun kohdalta, kulki rataakso ulkoa sisälle. Raiteen käyntiovena oli alunperin ilmeisesti kaareva pariovi, sittemmin nosto-ovi, joka poistettiin museokeskuksen saneerauksessa ja rakennettiin nykyinen teräsrakenteinen valotaulu ja sen sivuille kapeat ikkunat. Alkuperäisen oven rautaiset saranatapit ovat säilyneet. Myös alakerran käytävässä wc-tilojen kohdalla ovat vanhan korkean oven kiinnikkeet jäljellä.

1940-luvun uudisrakennuksen suorakaiteen malliset ikkunat heloineen ja ikkunapenkkeineen ovat alkuperäiset. Verstaan katupäädystä sijaitseva kapea ulko-ovi sekä sen luota kellariin johtava portaikko ovat alkuperäiset ja liittyvät ilmeisesti konttoritiloihin. Leveät kulkuaukot, osittain kavennettuna, Kulttuuriympäristöyksikköön ja verstaalle ovat alkuperäisillä paikoillaan. Verstaan salien välien kookas oviaukko oli ulko-ovena ja kuljetusraiteen päätepisteenä ennen kuin uudisosa rakennettiin (ks. turbiinikuva yllä). Kellarikerroksen mustavalkoinen klinkkerilattia on alkuperäisessä asussaan, ilmeisesti 1960-luvulta.

KONEPAJAKOULU

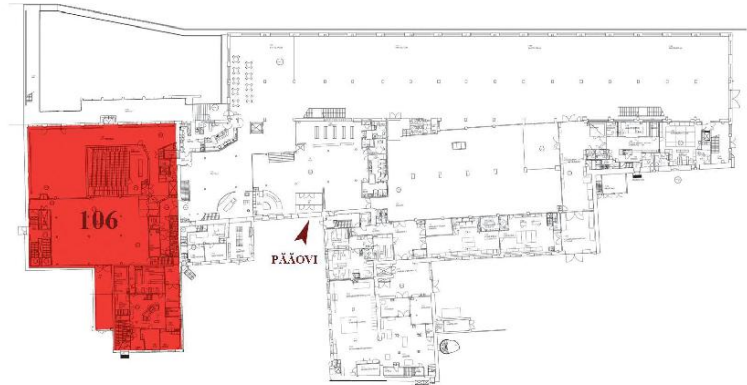
Tampellan konepajan yhteydessä toimi vuodesta 1935 alkaen oppilasosasto, jolla opetettiin muun muassa viilausta, sorvausta, valua ja mallipusepän töitä. Oppilasosasto oli tarkoitettu 15 – 17-vuotiaille valmistavan ammattikoulun käyneille. Vuonna 1960 Tampellan konepajakoulu virallistettiin erikoisammattikouluksi. Koulutus oli kaksivuotinen. Konepajakoulu toimi entisissä oppilasosaston tiloissa ja tarvittaessa eri työpajaosastoilla. Vuonna 1960 rehtorina toimi insinööri K. K. Oksanen sekä opettajina työnjohtaja P. Ristimäki, sorvaaja O. Pohjakari ja jyrsijä H. Läheoja.

106 Metallilaboratorio

Rakennettu n. 1881 / 1928 / 1961

Suunnittelija August Sandsund / Bertel Strömmer / Aarne Männistö

Entinen puuhiomo, joka uudistettuna on konepajan uusimpia tuotantorakennuksia. Nykyisin rakennukseen kuuluvat kuva-arkisto, taidekonservointi sekä etelähalliksi kutsuttu näyttelytila.

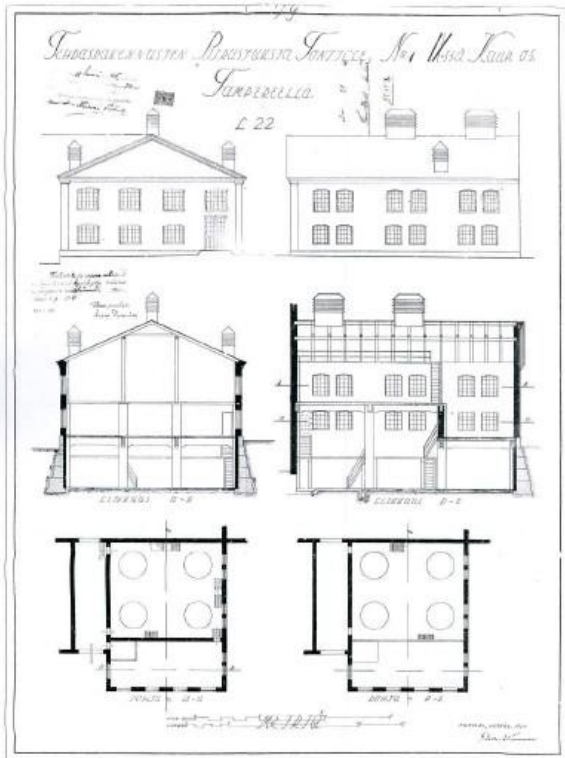
Historia

Tampereen puuhiomo perustettiin vuonna 1871. Ajatuksena oli hyödyntää tehokkaasti Tammerkosken voimaa. Lisäksi puuhiokkeen valmistus oli Suomessa nousussa ja Tampereen konepaja valmisti tarvittavia hiomakoneita. Puuhiomon perusti joukko Tampellan osakkaita, ja se aloitti puurakennuksessa kosken rannalla vuonna 1873. Vuonna 1881 puuhiomo siirtyi Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osakeyhtiön omistukseen. Tähän mennessä puuhiomon ensimmäinen puurakennus oli jo korvattu tiilirunkoisella rakennuksella, jossa oli uudenaikainen sahakatto valonsaannin maksimoimiseksi (ks. kuvat s. 10 ja 33). Tarkka rakennusvuosi ei ole tiedossa. Hiomoteollisuus oli nouseva ala, ja yhtiö hankki vuonna 1886 omistukseensa myös Inkeröisten Puuhiomo ja Paperitehdas Osakeyhtiön.

Tampellan puuhiomossa valmistettiin hiottua ja kiillotettua pahvia, kauppanimeltään *Tammerfors Leather Boards*. Alkuaikana puuhiomo tuotti myös valkoista hiokemassaa ja valkoista pahvia, mutta keskittyi sittemmin ruskeaan pahviin. Ruskean pahvilevyn valmistukseen tarvittiin hiomakoneiden lisäksi keittokattiloita. Pahviarkit kuivattiin ylempänä Masuuninmäellä sijainneessa yläpuuhiomossa, joka on purettu. Kosken rannalla sijainnutta hiomoa kutsuttiin alapuuhiomoksi, ja sen osastonimi oli L22, mikä viittaa puuhiomon toimineen pellavatehtaan alaisuudessa. 1890-luvulta alkaen puuhiomossa oli noin sata työntekijää.

Alapuuhiomon käytössä oli vuonna 1909 yksitoista turbiinia koskessa sekä kuusi hiomakonetta. Uudet hydrauliset hiomakoneet asennettiin vuonna 1912 sekä uuden vesivoimalan rakentamisen yhteydessä 1914-1916.

Kasvaneen kysynnän ja isompien laitteistojen vuoksi alapuuhiomon rakennusta uudistettiin. Kosken puoleinen julkisivu sai nykyisen muotonsa ilmeisesti vuonna 1914 August Sandsundin suunnitelman mukaan. Bertel Strömmer suunnitteli pihan puolelle vuonna 1928 rakennetun lisärakennuksen – nykyisen kuva-arkiston. 1934 vanhan osan pihanpuoleinen sahakatto muutettiin tasakatoksi (nykyisen etelähallin pihanpuoleinen osa).

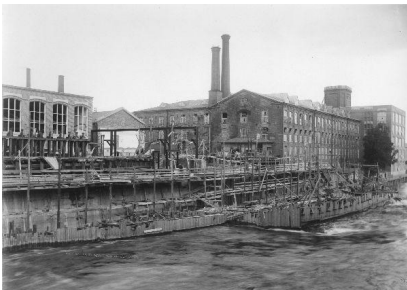

Puuhiomon laajennusosan (nyk. kuva-arkisto) piirustukset. Bertel Strömmer 1928.

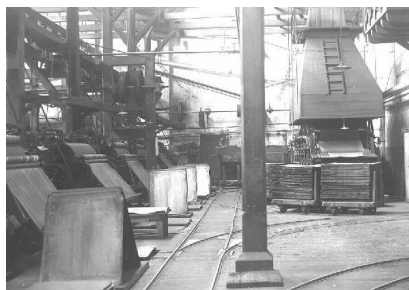
PUUHIOMON TUOTANTO

Puuhiomossa valmistettiin pahvilevyjä, keskimäärin 1,5 neliön suuruisia, paksuudeltaan 2-7 mm. Korkeatasoista laatutavaraa, jota vietiin erityisesti Englantiin.

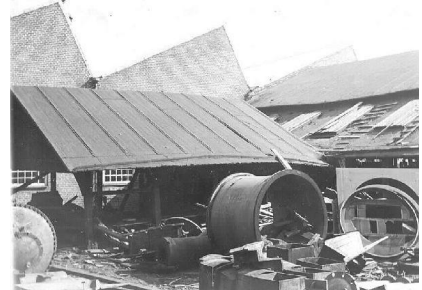
Kuitupuut tuotiin vaunuilla tehtaalle kapearaiteista pitkin ja katkaistiin puolimetrisiksi pölkyiksi eli plopeiksi. Plokkit kuorittiin vaakatasossa ja kuljetettiin hihnalla yläkerrokseen ja pudotettiin luukusta kattilaan. Täyttyneeseen kattilaan laskettiin höyryä ja annettiin muhia. Kun keitos oli jäähtynyt, puut pudotettiin luukusta alas. Sitten liippikoneille, jossa hiomakivet jauhoivat puuta. Koneistoa pyörittivät vesiturbiinit. Liipin jauhama puumassa ohjattiin veden avulla ruuhka pitkin kokoojakoneella. Sihdin läpi massa levittäytyi konehuovalle (viiralle). Kun massaa oli kertynyt tarpeeksi, kilahdi kello ja massakerros leikattiin irti viirasta. Massalevy nostettiin vaunuun ja kuljetettiin kuivaamoon ylös mäelle. Lopuksi pahvit vietiin klanssi- eli kiillotuskoneeseen sekä tarkastukseen, lajitteluun ja paalaukseen. Valmiit pahvipaalit varastoitiin radan lähelle makasiiniin, josta tavarajuna ne lastasi.

Uuden vesiruuhen rakennustyö 1915. Vasemmalla puuhiomon uusi julkisivu.

Pahvikone puuhiomossa 1928. KUVA NIELS RASMUSSEN

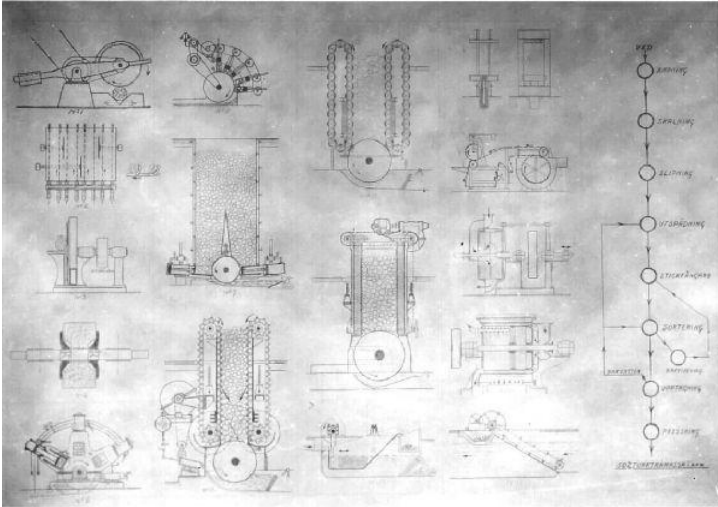

Puuhiomon eteläpuolen "susipihalle" varastoitiin epäonnistuneita valuja.

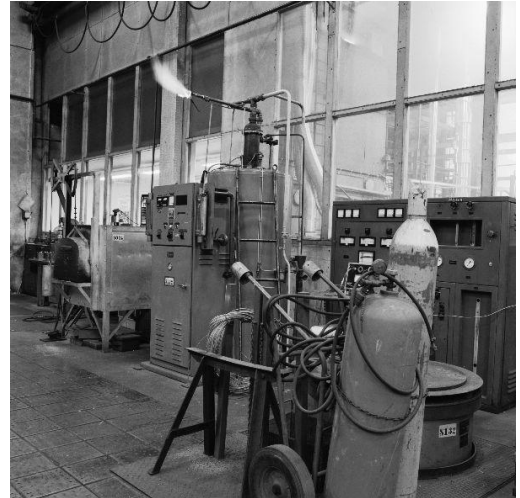
Kun puuhiomon toiminta loppui 1956, rakennus siirtyi osaksi Tampellan konepajaa. Tilat rakennettiin miltei uudestaan vuosina 1962 ja 1961, suunnittelijana Aarne Männistö. Katto korotettiin eritasoiseksi pulpettikatoksi. Etelähalliin sijoitettiin lämpö- ja pintakäsittelyosasto, jossa tehtiin muun muassa karkaisua. Etelähallin kosken puolella sijaitsivat syanidi- ja peittaushuoneet ja pihan puolella yhtenäinen lämpöosasto. Kuva-arkiston tiloissa toimi metallilaboratorio. Nykyinen kellarinäyttelytila oli varastokäytössä ja kahden keittokattilan pohjatasona. Remontin yhteydessä avattiin lisää kulkuyhteyksiä W5:n eli nykyisen pääaulan tiloihin ja rakennettiin uusi välipohja pukutiloja varten nykytaiteen museon toimistotilojen kohdalle.

Museotoimen muuttaessa rakennukseen kuva-arkisto aloitti nykyisissä tiloissaan ja etelähallin sijoitettiin väliaikaisesti kookkaita kokoelmaesineitä, kuten kulkuneuvoja. EU:n huippukokouksessa lokakuussa 1999 etelähalli toimi kokouksen pääsalina. Kuva-arkistossa oli ministeritason sihteeristön sekä poliisin ja autonkuljettajien tiloja. Huippukokouksen jälkeen kuva-arkisto ja

etelähalli saneerattiin nykyiseen asuunsa. Etelähallin sisään, koskenpuoleiseen osaan, rakennettiin erillinen auditorio.

Puuhiomossa käytettyjä koneita: kuorimakone, hiomakone, laimennus, lajittelu, tikkumylly.

Karkaisimon laitteita 1990. KUVA ILPO PEUHKURI

Museon varastoa tyhjennetään 1997.
KUVA HANNA TUOKILA

EU-kokouksen pääsali rakennettiin Etelähalliin kosken puolelle. KUVA RAIJA GRAHN

Teollista tilaa

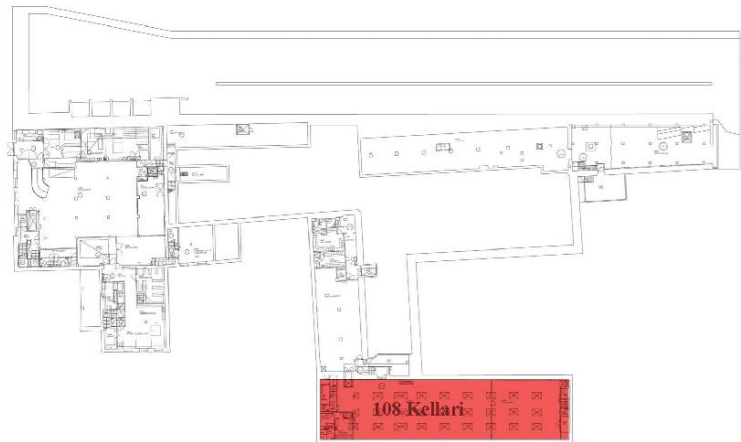
Etelähallin koskenpuoleiset ikkunat vastaavat tyyliltään alaverstaan koneistushallin ja konservointisiiven (W1:n pihanpuoli) suuripiirteisiä, hyvin valoa antavia ruutuikkunoita. Ikkunat alkuperäiset, osittain korjatut. Betoniset ikkunapenkit korkealla. Etelähallissa on alun perin ollut samanlainen pystypuulattia kuin alaverstaan konehallsissa mutta hiukan suuremmista palikoista. Vuoden 1962 kunnostuksessa palikkalattia jäi vielä kosken puoleiseen saliin, mutta pihan puoleiseen lämpösastoon vaihdettiin maalattua metallilaaatua, jotka edelleen tilan lattiana, näyttelykäytössä tekstiilimatolla peitettynä. Kosken puoli betonoitu. Näyttelytilan pihanpuoleisessa osassa on säilynyt kuusi pyöreää valurautapylvästä, ilmeisesti puuhionon ajalta. Etelähallin kellaritilassa on tehdasaikainen kuljetusramppi, joka johtaa pellavatehtaan puoleiselle lastausovelle.

108 Valimon kellari

Rakennettu 1898 / 1964

Suunnittelija Aarne Männistö

Pääkadun suuntaisesta valimorakennuksesta on jäljellä suuri kellaritila. Itse valimo purettiin 1980-luvulla.

Historia

Punatiilinen valimorakennus oli piirteiltään samankaltainen kuin konepaja W5. Loivasti kaareutuvat, pienehköt ikkunat sekä katolla pitkä, ikkunallinen kattolyhty. Koko rakennuksen pituus n. 77 metriä. Eteläisessä päädyssä oli renenssanssityylinen, nelikerroksinen konttoriosa, jonka julkisivu oli nykyiselle museon Veturiaukiolle päin, sisäänkäynnin päällä kyltti "Tampereen konepaja". Kun uusi valimo Tampellan alueen pohjoisosaan valmistui 1947, vanhaan valimoon sijoitettiin neopreenisasto. Osasto viittaa Tampellan tekstiilituotantoon, jossa 1950-luvulla aloitettiin neopreenilla eli polykloropreenilla, synteettisellä kumilla, siveltyjen pellavakankaiden valmistus suojapeitteiksi. Tästä liiketoiminnasta syntyi myöhemmin Lainapeite Oy. Neopreeniosaston työpaja sijaitsi mahdollisesti valimon kellarissa.

Kellarikerroksen rakentamisajasta ei ole tarkkaa tietoa. Alkuperäisissä piirustuksissa kellarikerrosta ei ole rakennettu. Lähteissä mainitaan valimorakennuksen nousseen "hiekkapedin" päälle eli kellaria olisi perustettu jonkin verran.

Kellari rakennettiin ilmeisesti nykyiseen tilavuuteensa vasta vuonna 1964, jolloin Aarne Männistö suunnitteli konepajalle uudet sosiaalitilat. Uusista pukuhuoneista valimon alla uutisoitiin Konepaja-uutisissa myös 1971. Sosiaalitila mitoitettiin lopulta 250 henkilölle, ja tässä käytössä kellari oli tehdastoiminnan päättyessä.

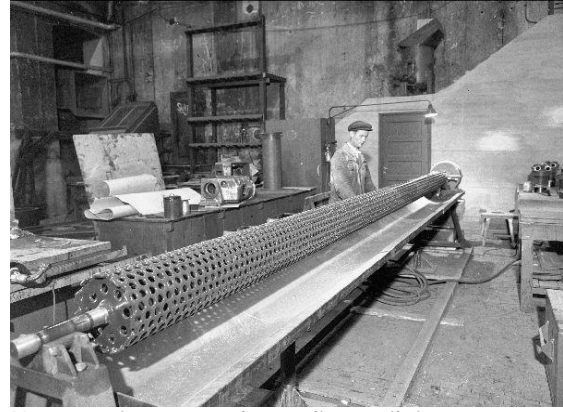
Museokeskuksen saneerauksessa kellarisiin suunniteltiin tekstiilivarastoa, mutta kosteusolojen vuoksi käyttö ei toteutunut vaan tilaan sijoitettiin museon kirjasto ja muuta varastotilaa.

Teollista tilaa

Avoin kellaritila, jossa jykävät betonipilarit siilonmuotoisella päätteellä. Lattiana maalattua betonia ja kivimurskelaattaa. Varastotilaan johtaa kaksi betonista portaikkoa, toinen kapeampi verstaan pihanpuoleisesta takakulmasta ja toinen leveämpi kellarista rakennusosan keskeltä. Portaat alkuperäisiä, ilmeisesti 1940-luvulta, jolloin nykyisen Veturiaukion viereinen siipirakennus (103) valmistui.

Purettu valimorakennus sisältä. Valimohalli oli yhtä suurta työtilaa, ja lattia hiekan peitossa.

Neopreeniosasto vanhan valimon tiloissa, 1953.
KUVA VEIKKO KANNINEN

Pääkatu valimolta kelloportille 1910-luvulla.

Valimon kellari on uudempaa tilaa.

110 Valimon siipirakennus

Rakennettu 1898

Suunnittelija M. Makkola

Paksuseinäinen valimon siipirakennus, jossa nykyisin on muun muassa tutkijakirjasto.

Historia

Pääkadun suuntainen valimorakennus ja siitä poikittain konepajalle osoittanut siipiosa rakennettiin 1898, osana konepajan uudistusohjelmaa. Suunnittelijana oli M. Makkola Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiön omalta rakennusosastolta. Piirustukset on päivätty joulukuussa 1897. Varsinainen valimorakennus konttoripäätyineen purettiin 1980-luvulla. Valimon siipirakennuksessa oli ilmeisesti valimon aputiloja, kuten valmistelutilaa ja varastoja. 1920-luvulla nykyisen tutkijakirjaston tilassa mainitaan sijainneen "putseri" eli valimon tuotteiden

puhdistamo. Siipirakennuksen molemmin puolin kulmauksissa sijaitsivat pannuhuoneet, joten tila on lähes ikkunaton. Rakennuksen katolla oli harjansuuntainen pitkä kattolyhty, joka myöhemmin purettiin.

Rakennusosan viimeisenä tehdasaikaisena käyttönä mainitaan varastotila ja työkaluvarasto. EU-huippukokouksessa verstaan tilat olivat sihteeristön käytössä ja tutkijakirjasto neuvottelutilana.

Teollista tilaa

Rakennusosan alaverstaan puoleinen pääty on luonteeltaan läpikulku- ja varastointitilaa. Hissiaula molemmissa kerroksissa on selvästi vanhaa tilaa, vaikka yksityiskohdat ovat osin peittyneet.

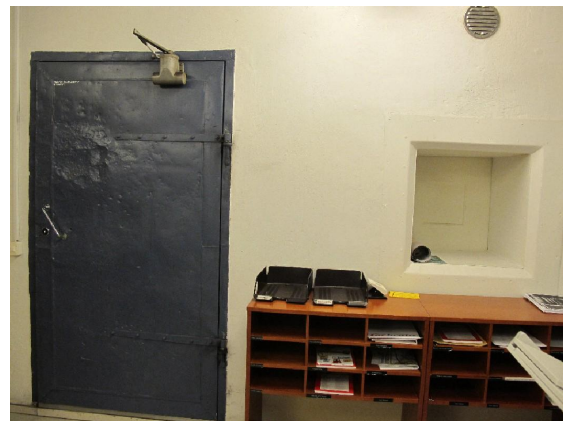
Molemmissa kerroksissa holvatut tiilikatot, vastaavat kuin pääaulassa (W5). Ovi- ja ikkuna-aukot myös holvattuja. Yläkerran hissiaulassa kattoluukku. Hissikuilun paikka on vanha, ja käytetty ilmeisesti nostoaukkona myös ennen konevoimaa. Sininen teräsovi aukkoineen ja pieni seinäluukku kopioaulaan ovat tehdasaikaisia.

Tutkijakirjastossa valimotilan kattoa kannatteleva teräsristikko on alkuperäinen. Idealtaan sama kuin pääaulassa (W5), mutta rakenteeltaan yksinkertaisempi ja jykevämpi; välisiat puuta.

Kadun puoleisessa päädyssä kaksi piippujen läpivientiaukkoa, peitetty. Toisen kerroksen puinen välipohja ei ole alkuperäinen, mutta kuitenkin tehdasaikainen. Museokeskuksen saneerauksessa lattia kunnostettiin. Tutkijakirjaston kadunpuoleisessa päädyssä on kaksi levyin peitettyä pyöreää aukkoa, jotka ilmeisesti ovat kuivausuunien piippujen läpivientiä varten.

Tutkijakirjaston kattoristikko.

Toisen kerroksen aulassa vanha oviaukko ja luukku valimon seinän läpi.

Käynti välitilasta verstaalle (1. kerros) nykyasussa.

Sama kohta vuonna 1990 tehtaan toiminnan päätyttyä. KUVA ILPO PEUHKURI

5 Kiinteistön kulttuurihistorialliset arvot

Museokeskuksen kiinteistöön sitoutuu vahvoja kulttuurihistoriallisia arvoja, jotka ovat perusteena rakennuksen suojelulle ja antavat lähtökohtia tulevaan käyttöön ja ylläpitoon. Arvonmuodostusta on eritelty ympäristöaseman, historiallisten ulottuvuuksien ja rakennushistoriallisen näkökulman kautta.

Ympäristöarvot

KANSALLISMAISEMA Museokeskus Vapriikin koskijulkisivu on osa Tammerkosken kansallismaisemaa, joka on yksi neljästä Pirkanmaan kansallismaisemasta. (Ympäristöministeriö 1993). Statuksen perusteena on Suomen vanhimpiin kuuluva teollisuusympäristö. Tammerkosken yläjuoksun miljöö määrittää voimakkaasti Tampereen kaupunkikuvaa.

KESKEINEN ASEMA MAISEMASSA

Museokeskus rajaa Tampellan kaupunginosaa ja toimii alueen läntisenä kiintopisteenä. Museokeskuksen jatkaa koskenrannan jykevien ja karakterististen teollisuusrakennusten sarjaa alueen vanhan pääkadun varrella.

ARKEOLOGINEN PERINTÖ

Alueelta on paikannettu historiallisen ajan muinaisjäännös, joka kuvaa varhaista teollistumista.

Historialliset arvot

TEOLLISTUMISEN HISTORIAA

Entinen tehdaskiinteistö kertoo suomalaisen teollistumisen juurista. Tammerkosken hyödyntäminen teollisuudelle toteutti Tampereen kaupungin idean sisämaan keskeisenä teollisuuskaupunkina. Sijoittuminen Porin radan yhteyteen viestii myös teollistuvan Suomen liikenneyhteyksien kehityksestä.

TALOUSHISTORIAA

Suuryritys Tampellan merkitys teollisen yhteiskunnan muodostajana, sittemmin metalliteollisuuden veturina sekä yhtenä ratkaisevana tekijänä teollisuutemme rakennemuutoksessa. Yhtiön konepaja teki Tampereesta metalliteollisuuden kaupungin. Tampella on ollut keskeinen toimija myös toisen maailmansodan aikaisessa sotataloudessa ja sitä seuranneessa sotakorvaustuotannossa.

METALLITEOLLISUUDEN TUOTANTOHISTORIAA

Metallituotannon kehittyminen raudanjalostuksesta pitkälle teknistyneeseen koneelliseen työstöön. Konepajan kiinteistö on myös kuvaus metallituotannon kaaresta, sillä Kanta-Tampellan tuotantoprosessiin kuuluivat kaikki vaiheet raakaraudasta myyntiin asti, myös oma suunnittelu.

MUSEOHISTORIAA Vapriikki on yksi varhaisimmista ja laajimmista Suomessa toteutetuista museokeskuksista, missä eri museotoiminnot on keskitetty samaan paikkaan.

Rakennushistorialliset arvot

SUOJELTUA RAKENNUSPERINTÖÄ

Entinen Tampellan tehdaskiinteistö kuuluu Museoviraston 2009 vahvistamiin valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin osana Tammerkosken teollisuusmaisemaa. Kokonaisuuden arvo perustuu yhtenäisyyteen ja kertovuuteen teollisena kaupunkimaisemana. Vapriikin kiinteistö on suojeltu asemakaavalla 1995.

TEOLLISUUDEN ARKKITEHTUURIA

Kiinteistö kertoo teollisuusarkkitehtuurin kehityksestä. Julkisivuissa, rakenteissa ja sisätiloissa on säilynyt tyypillistä piirteitä keskeisiltä rakennuskausilta: 1800-luvun lopulta, 1920-luvulta sekä toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta.

KAUPUNKISUUNNITTELUN HISTORIAA

Museokeskuksen synty kuvaa vanhojen tehdasalueitten vaikutusta kaupunkikuvaan sekä osaltaan modernin kaavoituksen kysymyksenasettelua. Suuren teollisuuskiinteistön saneeraus museokäyttöön muutti yksityisen tilan julkiseksi; teollisuustuotannon tilalle on tullut kulttuuriperinnön vaaliminen ja tuottaminen.

6 LÄHDEAINEISTO

Rakennushistoriaselvitys perustuu karttamateriaaliin (asemakartat ja rakennuspiirustukset), arkistovalokuviin, tekijän havainnointiin ja valokuvaan, kirjallisuuslähteisiin sekä painamattomiin tutkimuksiin ja selvityksiin.

Tampellan alkuperäinen piirustusmateriaali on pääosin Tampereen tilakeskuksen arkistossa. Keväällä 2011 tilakeskuksen arkistossa sattuneen vesivahingon vuoksi tämä tilakeskuksen hallinnoima piirustusmateriaali ei valitettavasti ollut käytettävissä rakennushistoriaselvityksen aikana. Osittain vastaavat tiedot on saatu Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkistosta sekä Tampereen museoiden kokoelmista Ruskon kokoelmakeskuksesta. Osittain on myös hyödynnetty aiemmin tehdyissä selvityksissä käytettyjä piirustuskopioita. Käytössä on ollut myös tilakeskuksen arkiston piirustusluettelo Tampellan osalta sekä museokeskuksen saneerauksen suunnittelussa syntyneitä aineistoja.

Tampereen museoissa on tehty joitakin Vapriikin rakennushistoriaan liittyviä selvityksiä 1990-luvulla. Uuden perusnäyttelyn taustatutkimuksena syntyivät muun muassa Kristiina Koivuniemen, Jani Lepän ja Kirsi Kaivannon artikkelit ja muistiinpanot. Lisäksi Tuija Matikainen ja Pauli Närvä ovat tutkineet koko Tampellan alueen rakennushistoriaa.

Tampellan alueen kaavoitukseen liittyen Tampereen kaupunki on tuottanut selvityksiä, joista on hyödynnetty erityisesti Rainer Mahlamäen ja Anu Leinosen tutkimusta ja Rakennusteknisten lähtötietojen selvitystä. Tampereen teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurin historian harjoitustyö 1980-luvulta on ollut mielenkiintoinen ja hyödyllinen lähde. Vapriikin aluetta koskee myös Museoviraston arkeologinen valvonta vuodelta 1998.

Kirjallisuudesta on hyödynnetty Tampellasta kirjoitettuja yrityshistorioita, Tampereen historian yleisteoksia, metalliteollisuuden historiaan viittaavaa kirjallisuutta sekä rakennetun ympäristön kulttuurihistoriallisia arvoja käsitteleviä teoksia. Yhtiön lehdet *Tampella tänään* ja *Konepajauutiset* ovat korvaamaton tietopankki myös rakennushistorian osalta. Internet-aineistot ovat valaisseet erityisesti henkilöhistoriaa ja tekniikan historiaa.

Muistitietoa on tämän hankkeen osalta kerätty lähinnä Vapriikissa työskenteleviltä sekä museokeskuksen saneeraukseen osallistuneilta. Lisäksi on hyödynnetty aiemmissa tutkimuksissa kerättyä vanhojen tampellalaisten muistitietoaineistoa.

Alla ryhmitelty aineisto löytyy joko Tampereen museoiden kokoelmista, Tampereen kaupungin tilakeskuksesta tai Tampereen kaupunginkirjastosta.

PAINAMATTOMAT TUTKIMUKSET JA SELVITYKSET

Laari, Anton, Vuosaaren B-voimalaitoksen lauhduttimien merivesikanavaan sijoitettavan pienvesivoimalan kannattavuusselvitys. Insinööriyö. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadia 2006.

Haavisto, Heli, Veturihalli. Rakennusinventointi. Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö 2010.

Kaivanto, Kirsi, Teollisuusmiljööt kosken varrella. Käsikirjoitus. Tampereen museot, kulttuuriympäristöyksikkö.

Koivuniemi, Kristiina, Tampereen metalliteollisuuden merkitys Tampereen teollisuudessa ja Tampellan alueen metalliteollisuuden osuus siinä. Käsikirjoitus, ilmeisesti 1999.

Kosunen, Lasse, Finlaysonin tehdasalue Tampereella. Rakennuskanta – historia ja tulevaisuus. 1994.

Leppä, Jani, Oy Tampella Ab 1856-1997. Käsikirjoitus. Tampereen museot, kokoelmanhallinta.

Mahlamäki, Rainer ja Leinonen, Anu, Tampellan kanta-alueen historia vuosina 1850-1990. Rakennuskannan perusselvitys. Arkkitehtitoimisto 8 Studio Oy. Tampereen kaupungin kaavoitusvirasto 1990.

Museokeskus Vapriikki. Muistioita, esittelypiirustuksia, hankesuunnitelmia, rakennusselityksiä, kirjeenvaihtoa. Tampereen kaupungin tilakeskus.

Närvä, Pauli, Tampellan kronikka. Käsikirjoitus ja muistiinpanoja 1998. Tampereen museot, kokoelmahallinta. Sisältää myös Tuija Matikaisen muistiinpanoihin pohjautuvaa tietoa.

Sainio, Teemu, ”Päivät me teemme työtä, koeammunat jää yöhön.” Tampellan konepajan aseteollisuus 1932-1944. Pro gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto 2003.

Seppä, Jarmo et. al., Tampellan Alaverstaan alueen historiallinen analyysi. Harri Aho, Jussi Muotiala ja Jarmo Seppä. TTKK:n arkkitehtuurihistorian ammattikurssi 2:n harjoitustyö, Tampere 1982.

Tampellan kanta-alueen suunnittelu. Rakennusteknisten lähtötietojen selvitys. Tampereen kaupunki 1990.

Tampere Tampella Vapriikki. Teollisuushistoriallisessa kohteessa suoritettujen rakennustöiden arkeologinen valvonta. Harri Nyman, Museovirasto 1998.

Piirustusluettelo: Tampereen kaupunginarkiston piirustukset Tampellan alueesta. Tampereen kaupungin tilakeskus.

KIRJALLISUUS

von Bonsdorff, Lars G., Linne och Järn 1-3. Helsingfors 1956.

Johansson Timo & Ekroos, Leena. Massunmäki. Tampellan kylä kaupungissa. Tampellan kaupunginosakirja. Kanta-Tampellan asuikasyhdistys ja Tampereen kaupunki 2005.

Linnoista lähiöihin. Rakennetut kulttuuriympäristöt Suomessa. Pinja Metsäranta (toim.) SKS ja Museovirasto, Helsinki 2010.

Niemelä, Jari, Tiilestä tehty Tampere – punatiilirakennuksia eilen, tänään ja huomenna. Tampere-Seura ry 2006.

Putkonen, Lauri, Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriö. Kaavoitus- ja rakennusosasto. Tutkimus 4/1988. Helsinki 1989.

Rasila, Viljo, Tampereen historia II ja IV. Tampere 1984 ja Tampere 1992.

Seppälä, Raimo, Koskesta syntynyt. Tampella 125. Helsinki 1981.

Tampella. Metallin aika ja taika. Ritva Palo-oja (toim.). Tampereen museoiden julkaisuja 78. Tampereen museot 2004.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998. Tampereen kaupungin kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98. Tampere 1998.

Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osakeyhtiö 1856-1931. Helsinki 1931.

Tekniikan Tampere. Tekniikka ja teollisuus Tampereen rakentajina. Tampereen teknillinen seura. Jyväskylä 1993.

Urbans, Runar, Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö 1856-1956. Söderström & Co 1956.

Lehdet

Tampella tänään, Konepajauutiset

Internet

www.historia.tampere.fi

Koskesta voimaa –sivusto Tampereen historiasta. Tampereen yliopisto.

www.kansallisbiografia.fi

Kansallisbiografia. Elämäkertatietoja. Suomalaisen kirjallisuuden seura.

www.valuatlas.fi

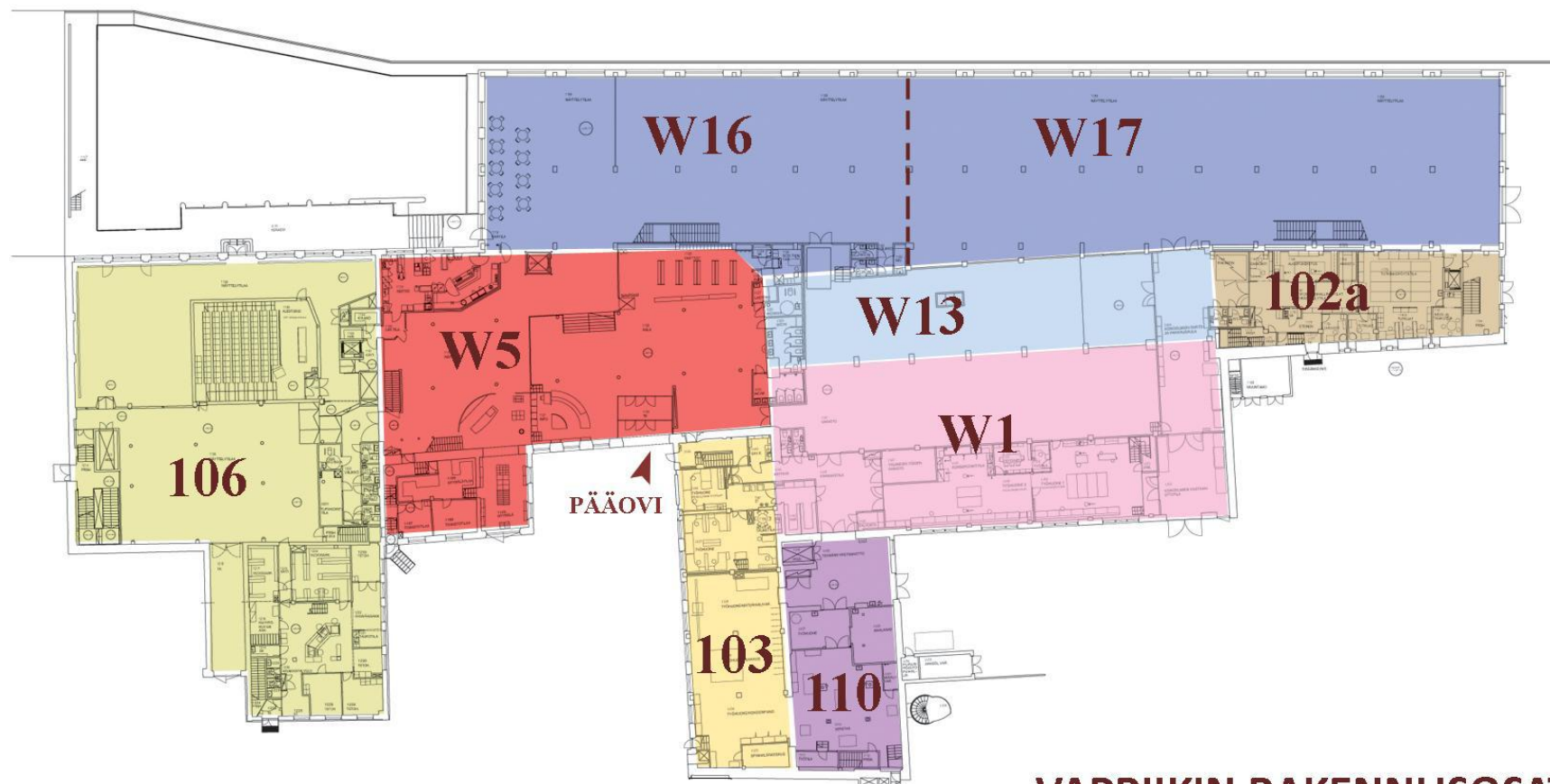
Valimoalan tietosivusto. Valimoinstituutti, Tampereen teknillinen yliopisto, Aalto-yliopisto.

www.ymparisto.fi

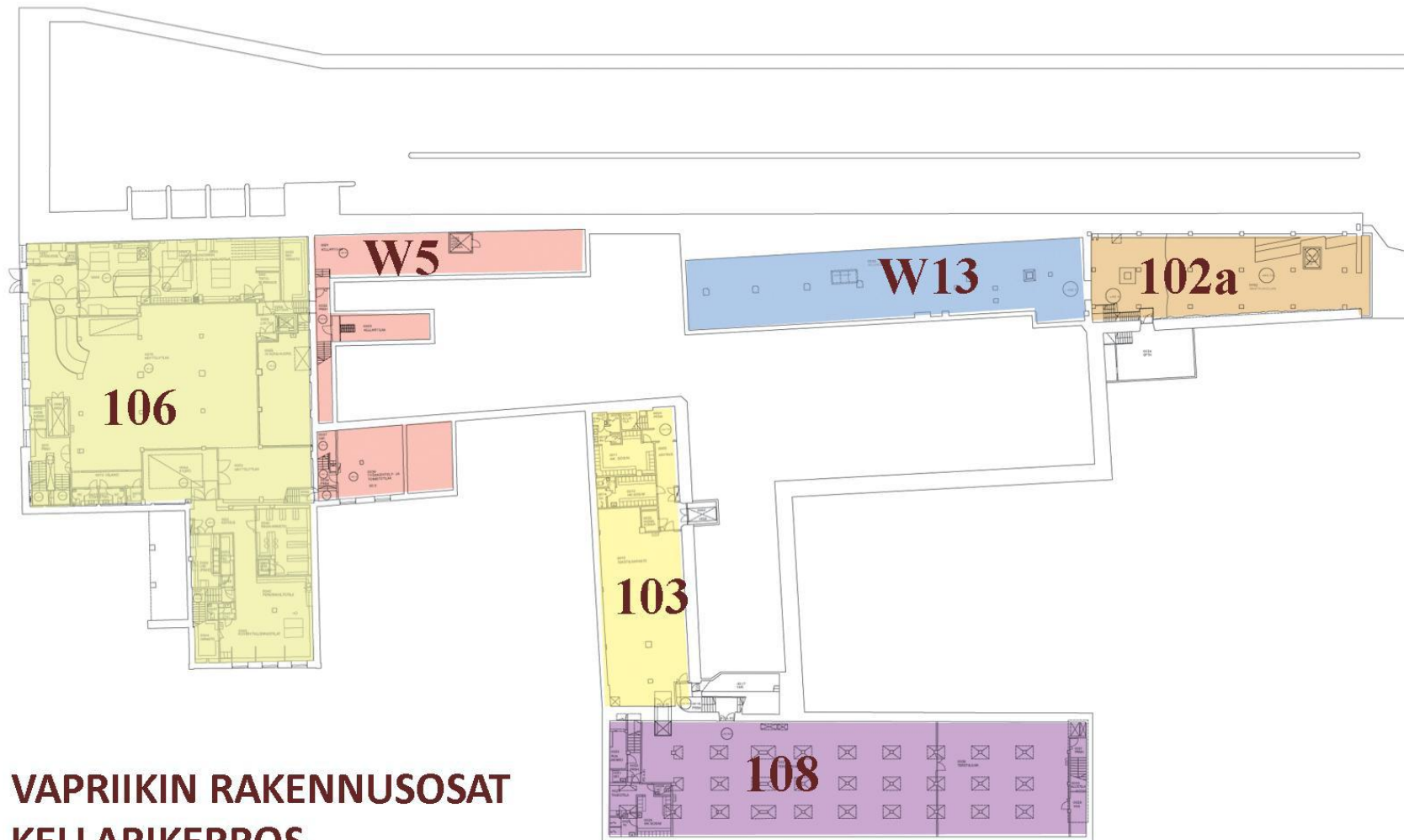
Ympäristöministeriö. Kansallismaisemat.

www.rky.fi

Museovirasto. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt.

**VAPRIIKIN RAKENNUSOSAT
1. JA 2. KERROS**

**VAPRIIKIN RAKENNUSOSAT
KELLARIKERROS**

Museokeskus Vapriikki
Rakennushistoriaselvitys
Yhteenveto

Anna Lyyra-Seppänen
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö
2012

